

turk.attila_267_24

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
Doktori Értekezés

MTA II. osztálya
(Filozófiai és történettudományok)

Modern magyar őstörténet (Kr. u. 4–10. sz.)

A Kárpát-medence honfoglalás kori régészeti hagyatékának
eurázsiai kapcsolatrendszere interdiszciplináris kitekintésben

Dr. Türk Attila Antal

TÉZISFÜZET

Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Régészettudományi Intézet
HUN-REN BTK Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

Budapest
2025

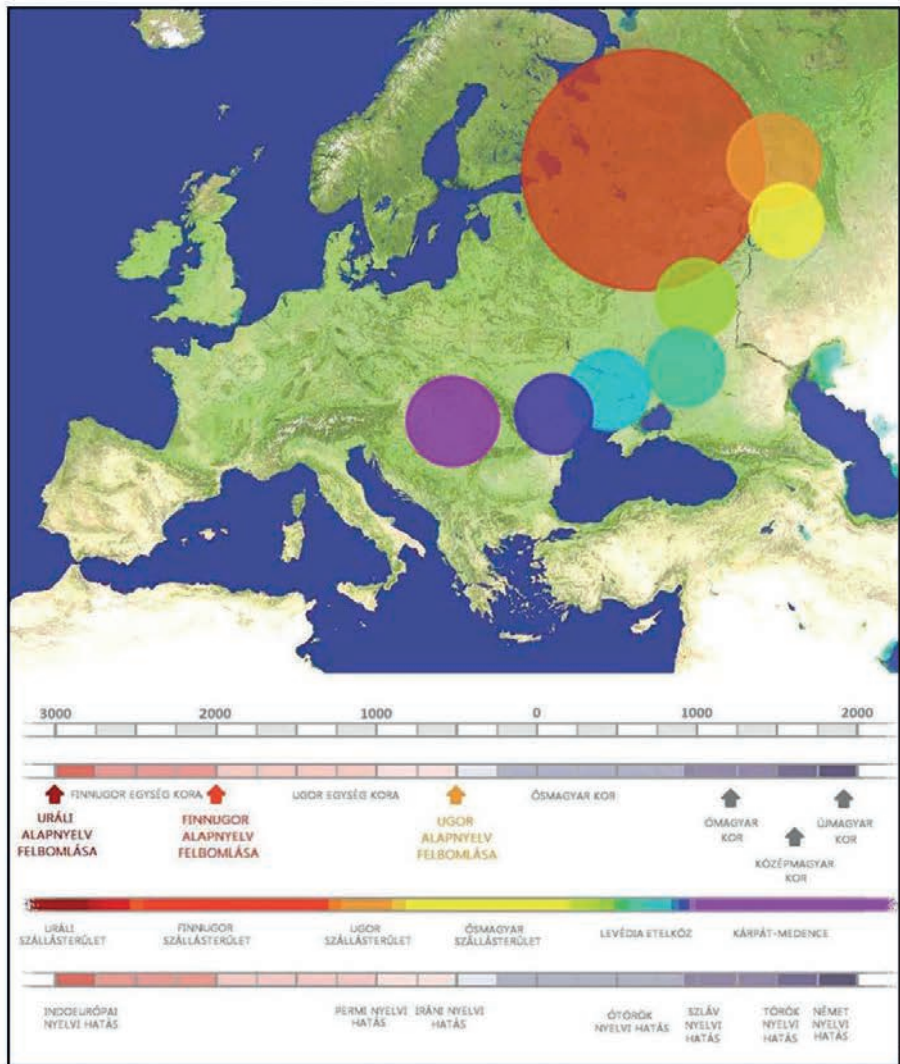
turk.attila_267_24

A mai magyarság kialakulásának gyökereit (1. kép) több tudományág igyekszik felderíteni, immár évszázadok óta (RÓNA-TAS 1996; TÓTH 1998; ZIMONYI 2014; KLIMA 2020). A korai magyar történelem az írásos emlékeket tekintve ugyanis forrásszegény kutatási terület. A régészet mint folyamatosan, sőt rohamosan gyarapodó forrásbázisú tudományág kiemelkedő jelentőséggel bír a téma kutatásában. Bár a régészeti leletek közvetlen történeti-etnikai forrásértéke ma már itthon is sokkal szigorúbb megítélés alá esik, de kutatásainkat a modern természettudományos vizsgálatokkal kiegészítve (elsősorban bioarcheológia, vö. 16. kép) ma már jóval több információt nyerhetünk ki a tárgyi hagyatékból.

A magyar őstörténet napjainkban leginkább elfogadott régészeti modellje az 1960–1970-es évek szovjetunióbeli ásatási eredményeire (IVANOV 1999; FODOR 2015; KOMAR 2018; TÜRK 2023) épült (1. kép 2). A régészet számára a korai magyar történelemmel kapcsolatos alapvető kérdés máig nem sokat változott. Nevezetesen, hogy a korábban nyelvészeti módszerekkel azonosított délnyugat-szibériai őshazától nyugatra eső, tehát az Uráltól a Kárpát-medencéig terjedő terület régészeti hagyatékából mi kapcsolható a magyarság kora középkori elődeihez? Vajon az írott források és nyelvészeti elvárások alapján feltételezett egyes szállásterületek elhelyezkedése és időrendje hogyan pontosítható az újabb tárgyi leletek fényében (2. kép 2)? Vagyis az írott források alapján feltételezett egyes szállásterületek elhelyezkedése bizonyítható-e az újabb régészeti leletek tükrében is (15. kép)? Továbbá, hogy a honfoglalás kori leletanyag genezise és kapcsolatrendszere valóban elsősorban keleti irányba mutat-e és milyen mértékben? Az utóbbi évek régészeti eredményei alapján Kelet-Európában egészen az Urálig terjedően mind biztosabban tudunk számunkra releváns leleteket kimutatni (15. kép 1). Jóllehet kutatástörténeti szempontból közismert, hogy a feltételezett *Magna Hungaria*, *Levédia* és *Etelköz* az egykori Szovjetunió területén helyezkedtek el (3. kép; 15. kép 2). A rendszerváltást követően az orosz-magyar intézményes tudományos kapcsolatok szinte teljesen elenyésztek 1990 és 2005 között, illetve a korai magyar történelem kelet-európai régészeti kutatása valójában mindkét fél részére marginálissá vált. Az elmúlt évek azonban komoly változásokat hoztak mind a leletanyag, mind pedig a tudományos kapcsolatok vonatkozásában.

Dolgozatom alapcélkitűzése az volt, hogy a korai magyar történelem régészeti forrásbázisát minden korábbinál átfogóbb kitekintésben és teljességben állítsam össze (2. kép; 9. kép; 14. kép). Ezt követően pedig ebből vonjak le történetileg is értelmezhető és a társtudományok számára is hasznos következtetéseket (IV. fejezet), természetesen a jelenleg rendelkezésre álló ismeretek erejéig. A forrásfeltárást ugyanakkor egészen a kutatás kezdeti időszakára visszamenőleg kezdtem, mivel személyes kutatóútjaim (2005–2021) során lehetőségem volt a korábban közöletlen vagy nem a mai kor kutatási színvonalának megfelelően közölt (elsősorban illusztrációs szempontból), vagy pusztán csak a magyar kutatás számára ismeretlen leletek adatait felgyűjteni. Másrészt Moldáviától Délnyugat-Szibériáig mikrorégióként igyekeztem – többnyire a helyi kollégák segítségével – a legújabb adatokat is összefoglalni egészen a modern fémkeresős adatbázisokig elérve. Ez utóbbiakat természetesen forráskritikai szempontból mindig határozottan megkülönböztettem a jól dokumentált feltárásokból származó információktól, a képanyag esetében is (5. kép).

A disszertációm táblakötetében korábban sem hazai, sem nemzetközi szinten nem látott teljességben áll rendelkezésre minden régészeti információ, melyek átfogó elemzéséből (és csakis abból)

1. kép. A korai magyar történelem. 1: Nyelvészeti és történeti/földrajzi periodizáció; 2: A magyar őstörténet régészeti alapú átfogó modellje 1970–80-as évek kutatási eredményei alapján

megalapozott következtetéseket vonhatunk le a korai magyar történelemre vonatkozólag. Természetesen ismerve és építve a legátfogóbb hazai (leginkább BÁLINT 1989; ERDÉLYI 2008, népszerűsítő formában FODOR ET. AL. 1996; FODOR 2015) és nemzetközi (IVANOV 1999; KOMAR 2018) leletgyűjtéseket egy olyan progresszív adatbázist készítettem, melyben a honfoglalás kori régészeti hagyatékhoz való valamilyen fokú kapcsolat volt az alapszempont. Sok, a témában született korábbi régészeti dolgozathoz hasonlóan ugyanakkor nem válogattam a számomra szimpatikus őstörténeti modellhez passzoló leletek közül, hanem a nehezen értelmezhetőket sem mellőztem. A források tisztelete alapvető, így egyrészt összefoglalásom helyre teszi a múlt számos tévedését és pontatlanul idézet adatát, ugyanakkora kutatás későbbi korszakaiban is jól használható lesz, hiszen a forrás- és ismeretanyag bővülésével újabb és újabb elemzésekre lesz alkalmas, természetesen a meghaladott részek törlésével. Dolgozatom első a korai magyar történelemmel foglalkozó MTA doktori disszertációk sorában abban is, hogy a természettudományos módszereknél a ^{14}C keltezés mellett az archeogenetikai eredmények is bemutatásra kerülnek (16. kép) – röviden, átfogóan, de magukba foglalva immár a legújabb, teljes genomos vizsgálatok eredményeit is.

Munkámban a kutatástörténet és az elméleti régészet kérdései helyett alapvetően mindenhol a leletanyag elemzésére helyeztem a hangsúlyt. Ugyanakkor a forrásbázis bemutatása mellett elengedhetetlennek bizonyult a szovjet/orosz és a magyar kutatás helyenként alapjaiban eltérő véleményeinek megértéséhez egy-egy elemző kutatástörténeti áttekintés bemutatása is. Mivel 2011-ben megvédett és 2023-ban megjelent PhD disszertációmban a kazár/szaltovói régészeti kapcsolatok kérdését részletesen tárgyaltam kutatástörténeti szempontból is, így most ebben a kérdésben a Volga–Urál és Délnyugat-Szibéria területére fókuszáltam (12–12a kép).

MTA doktori disszertációm a fentieket foglalja össze és mutatja be több mint 500 oldal terjedelemben és 608 képtábla segítségével. A munka három forrásfeltáró és egy átfogóan értékelő fejezetre tagolódik. Az első részben a Kárpát-medence 9. század vége – 10. századi régészeti hagyatékának keleti kapcsolatú leleteit foglalom össze tárgytípusonként. Ezt követi a Kárpáttól Délnyugat-Szibériáig terjedő terület korai magyar szempontból releváns területeinek és hagyatékának bemutatása a tágabb helyi kontextus és kutatástörténeti sajátosságok fényében ott, ahol a hazai kutatás korábban sok esetben csak részinformációkból tudott dolgozni. A harmadik nagyobb egység az archeogenetikai kutatások eredményeinek bemutatása, melyek a kutatóútjaim során megvalósult moldáv, ukrán, orosz és kazak tudományos együttműködések keretében régióként a legrelevánsabb helyi régészekkel történt mintavételezések nyomán készültek. Az ismertetett adatok nyomán végül egy napjainkban megalapozott, modern szemléletű és forrásbázisra épülő őstörténeti modellt mutatok be a negyedik nagyobb fejezetben.

Az archeogenetikai vizsgálatok pozitív eredményei ma már azt is megkövetelik, hogy a keleti régészeti analógiák történeti értékelésénél a régészeti elemzés nélküli, pusztán általános módszertani megfontolásokon nyugvó elvi elutasítás helyett a tárgyak és leletkörnyezetük konkrét analízisével érveljünk. A honfoglalás kori hagyaték keleti gyökereinek és kapcsolatrendszerének kutatása önmagában fontos régészeti oldalról, míg a belőlük levont (magyar ős) történeti következtetések még tekinthetők munkahipotézis jellegűnek, legalábbis addig, amíg anyaggyűjtésünk nem teljes körű minden vonatkozásban. A keleti analógiák – a balkáni-bizánci és nyugat-európaiak mellett – segítenek elhelyezni és értelmezni a honfoglalás kori anyagot a kora középkori Eurázsia régészeti kontextusában. A 10. századi hagyatékot ebből kiragadva vizsgálni éppúgy módszertani hiba, mint amikor korábban a kutatás minden magyar jellegű keleti leletet, a lokális kontextusától függetlenül,

4

2. kép. A Geszteréd–Ujelgi-típusú honfoglalás kori övveretek kelet-európai kapcsolatrendszere és elterjedésük a korai magyar történelem kontextusában

közvetlen magyar előzményként értékelt. A honfoglalás kori leletek keleti analógiáinak többsége ugyanis nem teljes eurázsiai elterjedésű tárgytypus. Ez a felismerés pedig jelentősen növeli a leletekből levonható történeti és időrendi következtetések megalapozottságát és pontosságát. Ma már nemcsak azt tudjuk elmondani, hogy vannak keleti régészeti gyökerek és kapcsolatok, hanem régióként tudjuk csoportosítani, hogy mely keleti analógia mely kulturális közegből ered. Ezek térképre vetítésénél (2–3. kép; 7. kép; 10. kép; 15. kép) pedig azt látjuk, hogy szinte kivétel nélkül a korai magyar történelem történeti és nyelvészeti kutatásai alapján relevánsnak mutatott régiókkal esnek egybe.

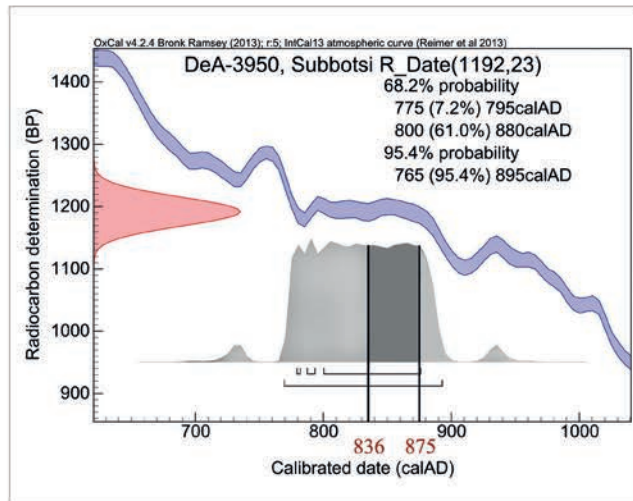
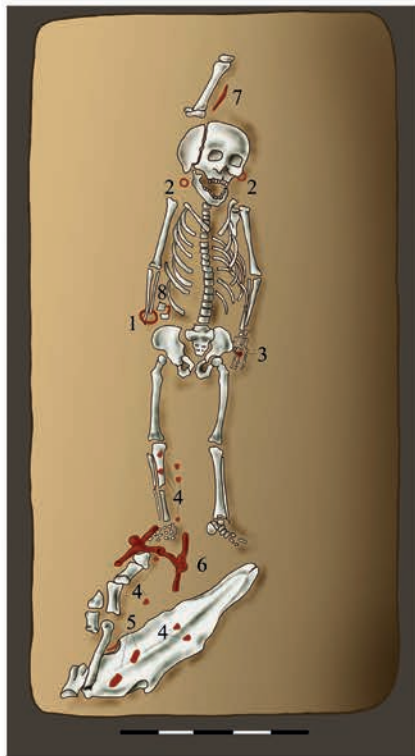
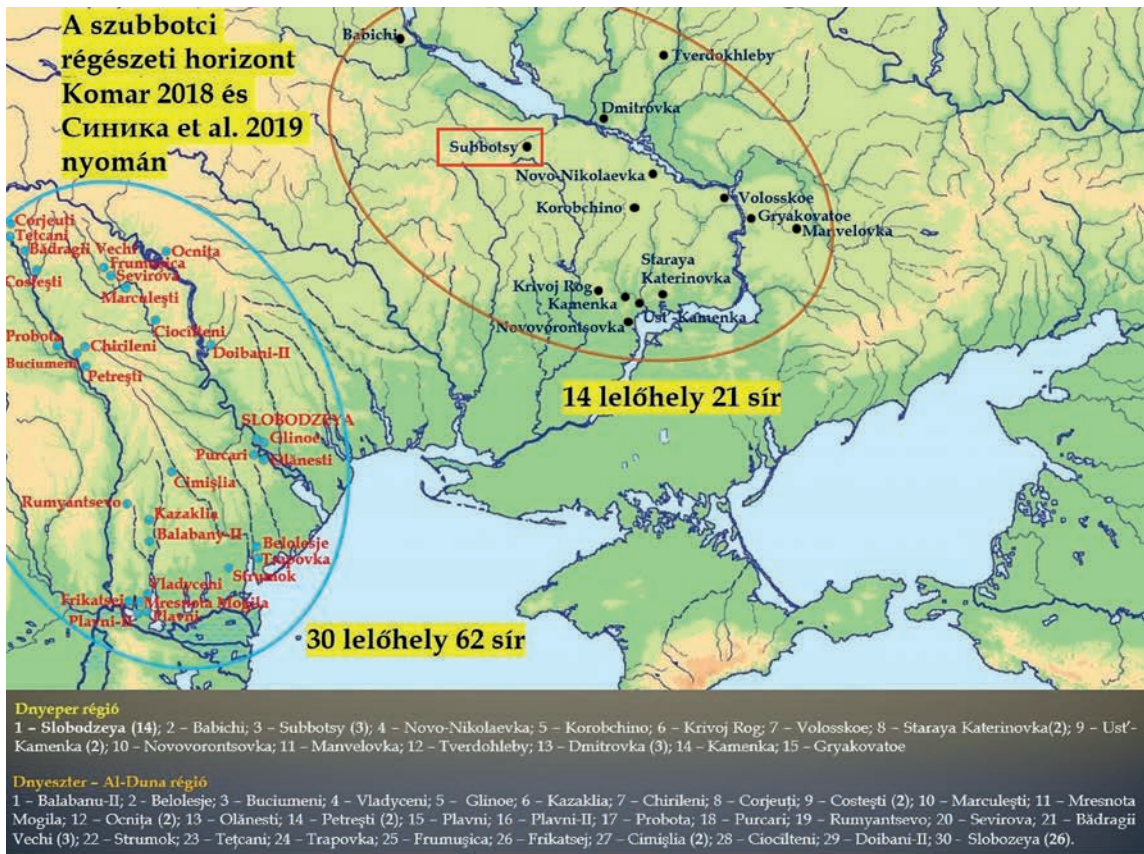
Disszertációm legfontosabb eredményének azon feltevésem beigazolódását tekintem, hogy a honfoglalás kori hagyatékknak vannak keleti előzményei, gyökerei (2. kép; 9. kép), így annak kialakulása és megértése csak a teljes kora középkori eurázsiai kontextus figyelembevételével lehetséges.

I. A honfoglalás kori hagyaték keleti gyökerei és kapcsolatrendszere

A magyar őstörténet régészeti kutatása szorosan összefonódott a Kárpát-medence honfoglalás kori régészetével. Ez nem csoda, hiszen a magyarok elődeinek régészeti azonosítására létrejött mindkét alapvető kutatási módszer, az ún. lineáris (az Uráltól a Kárpátokig), illetve a retrospektív (a Kárpát-medence 10. századi emléanyagából kiinduló, annak keleti előzményeit kereső) szemlélet esetében elengedhetetlen viszonyítási pont (1–2. kép; 15. kép).

A ma rendelkezésünkre álló régészeti adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a Kárpát-medence 10. századi régészeti hagyatékának minden kétséget kizáróan vannak 9. századi kelet-európai előzményei, vagyis gyökerei. Másrészt világos, hogy a keleti eredetű tárgytypusok aránya a honfoglalás kori anyagon belül nem éri el az évtizedekkel ezelőtt feltételezett mértéket. Bár a késő kuszarko-karajakupovo régészeti kultúra/horizont (Kr. u. 6–9. század) már korábban is ismert volt a Dél-Urál térségében, viszonylag új fejlemény az, hogy egyre jelentősebb mennyiségben állnak rendelkezésünkre olyan régészeti párhuzamok keleten, melyek a magyar honfoglalás általánosan elfogadott 895-ös időpontja után, vagyis a 10. században kerültek földbe, tehát egy időben a Kárpát-medencei honfoglaló anyaggal. Érdekes, hogy ez utóbbiak azonban továbbra is szinte csak olyan régiókban fordulnak elő, amelyeket korábban a magyarok elődeinek lehetséges szállásterületeivel, vagy egykori szomszédáikkal hoztak kapcsolatba (5. kép; 7. kép; 10. kép; 14–15. kép).

Számos, főként szórványosan, régészeti kontextus nélkül előkerült honfoglaló típusú lelettel bővültek ismereteink, elsősorban Ukrajna területéről, ahol a fémkeresős anyagok mennyisége és minősége (5. kép) miatt már nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt a forráscsoportot sem. A leletösszefüggések nélküli tárgyaknál ugyanis rendkívül nehéz megállapítani, hogy 895 előtt vagy után kerültek földbe, azonban a precíz kronológia a régészeti kutatás *sine qua non*-ja. Ez a hagyományos régészeti módszerekkel szinte megválaszolhatatlan kérdés hívja fel a figyelmünket az új természettudományos – archeogenetikai és anyagösszetételi – vizsgálatok, de elsősorban a radiokarbon keltezés (3. kép 2) széleskörű és értő használatának szükségességére. Az említett kronológiai problémából fakadóan számos új, keleti honfoglaló típusú lelet esetében a honfoglalás kori hagyaték keleti kapcsolatrendszeréről beszélhetünk csak.

3. kép. A Szubbotci-típusú lelőhelyek elterjedése (1) és a Szubbotci (UA) 3. sír és annak kalibrált ^{14}C keltezése (2–3)

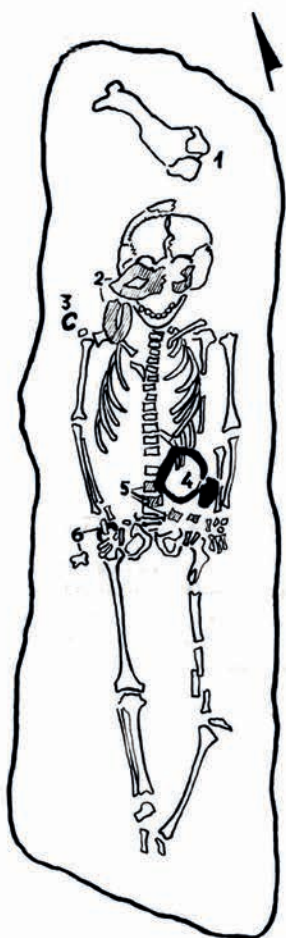

1

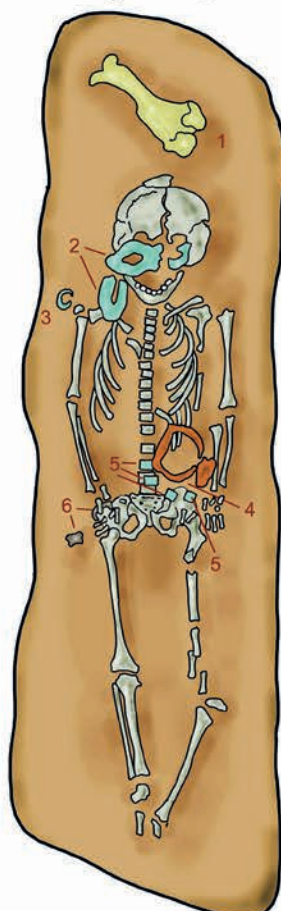

2

↑ ♂ (juvenis, 14-23 év)

3

4

0 50 cm

4. kép. Halotti szemfedős temetkezés a Szubbotci-típusú lelőhelyek hagyatékában: Dedova Hata/Nyikolajivka (UA) 1973. I. kurgán 1. sír

A még keleten született, de már a Kárpát-medencében eltemetettek csontanyagának vizsgálata kiemelkedően fontos (lenne), melyeket hagyományos tipológiai módszerekkel aligha, csak radiokarbon keltezéssel különíthetünk el.

A honfoglalás kori hagyaték tárgyalásánál az első pontban a temetkezési szokások keleti kapcsolatrendszerű elemeit tekintettem át, melyet konzervatívabb voltuk miatt megbízhatóbb következtetések levonására tart alkalmasnak a régészeti kutatás. A halmos és a halomba ástott temetkezések kérdése (I.1.1.) mellett tárgyalom a padmalyos és fülkés sírokat (I.1.2.), a lovas temetkezések, a lóáldozatok (I.1.3.), illetve a halott fejénél elhelyezett húsos ételmellékletek (I.1.4. alfejezet), valamint a halotti szemfedők (I.1.5.) kérdését (4. kép).

A Kárpát-medence 10. századi hagyatékával foglalkozó I. fejezet második egysége a férfiviselet tárgyra és a fegyverekre összpontosít. Ennek során bemutatom a korabeli tarsolyviseletet (I.2.1.1.), a lemezes és veretes tarsolyok (I.2.1.2.), a tarsolymerevítő és a parázstartó csövek (11. kép 2) keleti elemeit, valamint a veretes övek pár variánsát (I.2.2.) (9. kép). A fegyverek között a szablyákkal kapcsolatos új eredmények következnek (I.2.3.), illetve legbővebben az íjászfelszerelés elemei (I.2.4.). A női sírok kísérőleleteiből a hajfonatok és azok korongokkal való díszítését (I.3.1.) emeltem ki.

Az egyes tárgytípusok áttekintésénél munkámban többször is hangsúlyozom, hogy nem egy-egy lelettípus analógiáinak kimutatása a perdöntő, hanem egy rendszert alkotó tárgycsoport/leletkör és annak eredetének, kapcsolatrendszerének (14. kép) feltárásával vonhatunk le megalapozottabb és messzebb vivő következtetéseket. Ilyen a honfoglalás kori lószerszámok (I.4.) elemeinek (lovaglóstör, farmatring dísz, csavart szájasú zablák és csont hevedercsatok stb.) kérdése, melynek tágabb összefüggéseit sikerült kimutatni a hazai kutatásban korábban gyakorlatilag ismeretlen szibériai szrosztki régészeti műveltséggel. Természetesen fontos kitérni a mindennapi élet tárgyra (I.5.), főként azok esetében, melyek importként kerültek – ráadásul feltehetően távolsági kereskedelem révén (pl. *taqueté* selyem és rájabőr) – a 10. századi magyarokhoz. Ez utóbbi témához szorosan kapcsolódnak a korabeli dirhemletek is (I.6.), melyek pontos meghatározása az abszolút időrend tekintetében is kiemelkedően fontos szerepet játszik.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a ma rendelkezésünkre álló régészeti adatok alapján már világos, hogy a Kárpát-medence 10. századi hagyatékának minden kétséget kizáróan vannak biológiai kapcsolatokkal is rendelkező 9. századi kelet-európai régészeti előzményei (2. kép; 5. kép). A keleti kapcsolatokat mutató tárgytípusok száma a honfoglalás kori régészeti kutatásban napjainkra jócskán megnőtt, köszönhetően főként a kelet-európai kora középkori régészeti hagyaték jobb megismerésének.

Címszavakban áttekintve ide sorolhatók a temetkezési szokások terén a részleges lovas-, illetve szarvasmarha-temetkezéseket, a kurgán alá vagy korábbi sírhalmok betöltésébe való betemetkezések szokása. A leletanyagban pedig a következő újabb lelettípusok (TÜRK 2021; TÜRK 2023): a fegyvereknél a markolatléces íjak, az önálló tegezöv, a balták és fokosok legtöbb típusa, az egyenes pengéjű szablyák, a karosi újjelosztós szablyamarkolat és a körte alakú markolatgomb, valamint a függesztőfülekkel határos díszpánt (Tiszafüred) és díszpánt pár (Geszteréd). Az öveknél a bronz-, illetve vascsövekkel záródó/merevített tarsolyok, a taplótartó/parázstartó vascső, a geszterédi- és a tiszaszederkényi-típusú övveretek és a verebi teljes övkészlet (9. kép) említhető (KOMAR 2018).

A szrosztki kultúra jellegét hordozzák a növényi mintás lószerszámveretek, de itt említhető a karosi temető kúpos farmatring dísze is, melyet korábban a szaltovói alánok lószerszámzatában

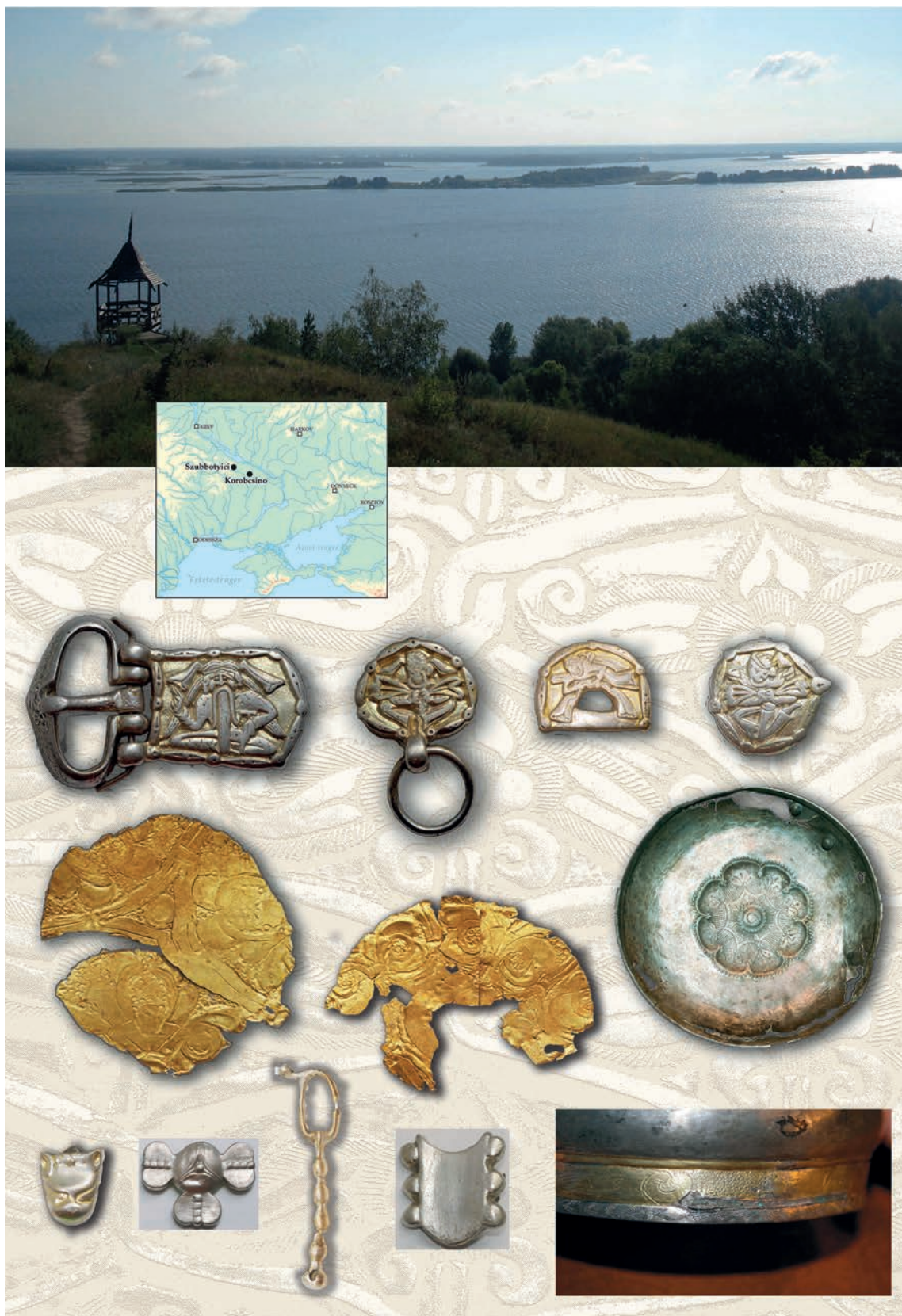

1

2

5. kép. Szubbotci-típusú szórványleletek és hozzávetőleges elterjedésük Ukrajna területén (fémkeresős anyag)

6. kép. A Dnyeper folyó és válogatás a Szubbotci-típusú lelőhelyek kiemelkedő leletei közül

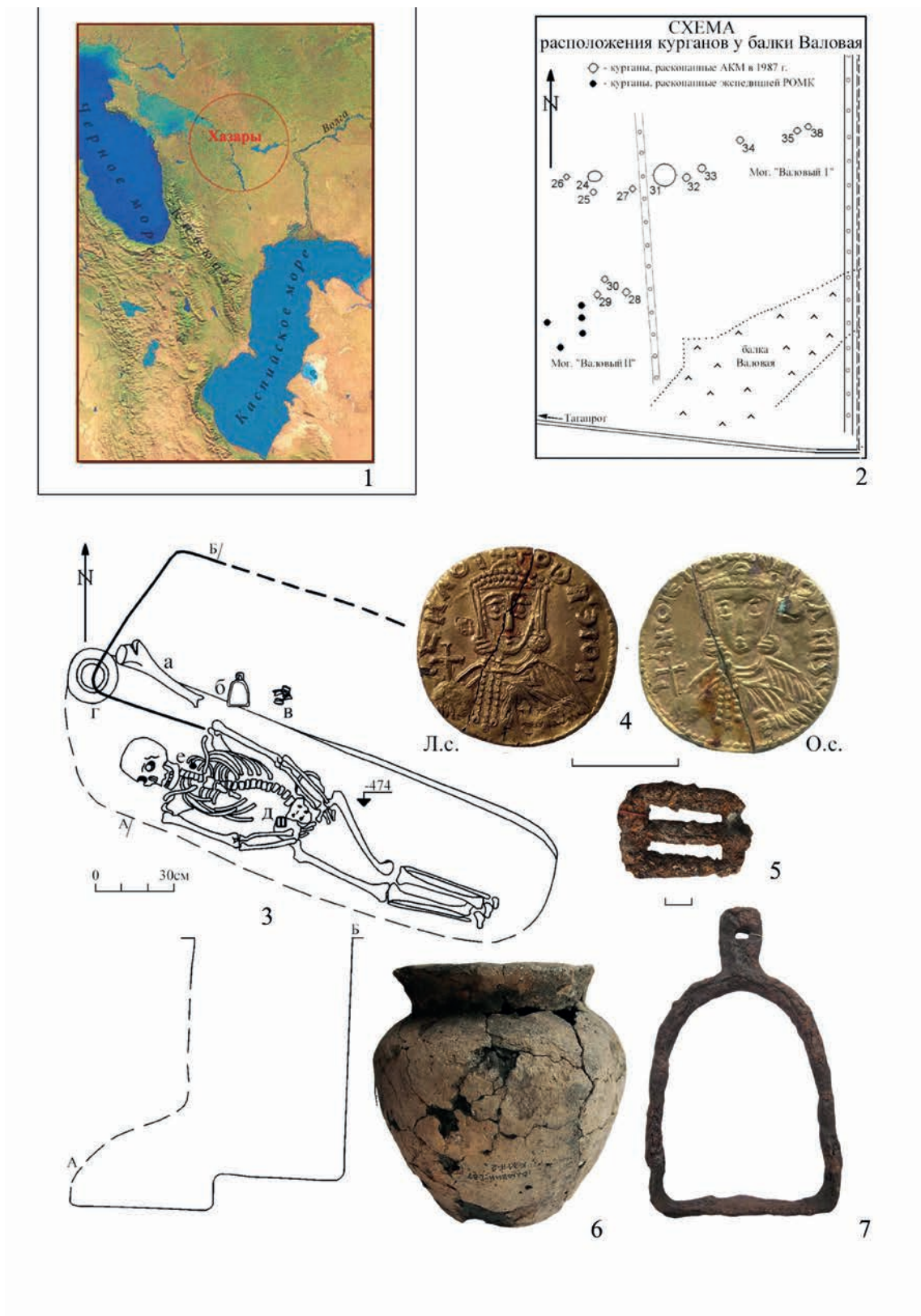
ismert homlokdíszekhez kötött a kutatás (TÜRK ET AL. 2021). A csavart szájasvasú zablák mellett ebbe a csoportba sorolhatjuk a háromtagú szájasvasal rendelkező zablákat (Szentcsanak-Borbásföld 9. sír), a csontból faragott, fecskefarokban végződő zablaoldaltagot, a csont hevedercsatokat, a kengyelszár állításához (vagy béklyóalkatrészként használt) átfúrt csontpeket, illetve a lemezes szárjelosztókat (DEMINGER–TÜRK–JAKAB 2020). Ide tartozik a vas nyeregmerevítés (Eger-Répas-tető 1. sír), az ezüst nyeregkápa-lemezek, továbbá a pálcátagos peremdísz a rozettás lószerszámvereteken – ez utóbbiak esetében főleg a pálcátágokban előforduló 3-4 apró pontdíszes változattal (Érsekújvár-típus). Formai szempontból a 10. századi hurkos fülű kengyelek is inkább szrosztki, mintsem avar jellegzetességgel bírnak, míg a körte alakú kengyelek legjobb párhuzamait szintén ott találjuk (14. kép).

A Káma-vidékhez és az Urál nyugati előteréhez kapcsolódnak a halotti maszkok és szemfedők (FODOR 2015), számos tarsolylemez, a bimetál csiholók, a bronz tarsolymerevítők, az ötkarikás hajfonatkorongok, az ezüsttok-szerelékes kések, valamint az övvereteken feltűnő, a keleti ezüstök-ről származó mintaelemek (KRYLASZOVA ET AL. 2014). A halotti szemfedő analógiái között kiemelkedő jelentőségű a Rakamaz-típusú változat ezüstdől készült pontos formai analógiája, mely a Déli-Bug torkolatvidékénél, a Szubbotci-típusú lelőhelyek hagyatékában nemrég vált ismertté (4. kép).

A szaltovói kultúrkör hatása a már említett fegyverleleteken kívül a szablamarkolat halborborítása, a szaluk, a gömbsorcsüngős fülbevalók(?)/halántékdíszek, a hólyagos fejű gyűrűk, a dróttal megerősített lovaglőostorok és faedények, a peremveretes faedények (KENÉZ ET AL. 2019), az áttört bronz korongok, a csontfésűk és csipeszek, valamint a lant alakú csiholók és fülkanalak esetében említhető. A konkrét leletpárhuzamokon túl a 10. századi díszítőművészet motívumainak többsége és technikai kivitele is keleti eredetű, illetve keleti kapcsolatrendszerrel bír (36 kép). Ez a stílus a Szubbotci-horizont második felében, kései időszakában alakult ki (BOLLÓK 2015, 403–428).

Az itt felsorolt adatok értékelését és a további összefüggések kimutatását jelentősen befolyásolja az a szintén újnak mondható tendencia, ami szerint a Volga–Káma–Dél-Urál térség, valamint a Dnyeper–Dnyeszter régió kora középkori magyar jellegű lelet típusainál egyre nagyobb az átfedés, sőt egyre több a közvetlenül keleti eredetű lelet a Szubbotci-típusú lelőhelyek (2. kép 2) térségében. A keleti kapcsolatok a Kárpát-medencében is fennmaradtak egészen a 10. század derekáig (TÜRK 2021). A Kárpát-medencében mindössze két temetkezésben megfigyelt *taqueté* selymek keleti párhuzamai elsősorban a mai Irán, Szíria és Közép-Ázsia területéről ismertek. Ez a selyemtípus a dirhemleletekkel azonos elterjedést mutat Kelet-Magyarország területén, vagyis azokkal együtt igazolja, hogy ez a régió jelentős nemzetközi kapcsolatokkal bírt a 10. század közepén.

A felsorolt jelenségek esetében az egykori szomszédokkal való kapcsolatok kölcsönössége egyértelműen kimutatható (KOVÁCS 2003; KOMAR 2018, 238–239; TÜRK–LANGÓ 2020). A korabeli etelközi/szubbotci analógiák és a 10. század derekáig fennálló keleti kapcsolatok alapján társadalomtörténeti szempontból is más történeti kontextusban értékelhetjük pl. az Északkelet-Magyarországon megfigyelt, kiemelkedően nagyszámú 10. századi fegyveres temetkezést. A Kaukázus északi előterének, vagy a viking területek selyem- és dirhemleleteinek temetkezési környezete egy hasonlóan erősen militarizált társadalom képét mutatja. Ezeken a területeken ugyanakkor az ottani, helyi történeti és régészeti kutatás nem feltételez politikai centrumokat. Elképzelhető tehát, hogy a Felső-Tisza vidéki temetők kiemelkedő leletgazdagságát és erős katonai jellegét akár a Kárpát-medencébe

7. A kazárok közvetlen szállásterülete a Kazár Kaganátuson belül (1) és a hozzájuk köthető Szokolovszkaja balka leletkör jellegzetes leletei (2-7)

érkező, illetve annak északkeleti előterében futó kereskedelmi utak jelentősége, azok ellenőrzése is magyarázhatja (3. kép 1).

A honfoglaló hagyaték természettudományos módszerekkel történő kutatása (pl. pontosabb időrend, genetikai kapcsolatok) minőségi ugrást és jelentős információ többletet eredményezett napjainkra. A ^{14}C kormeghatározásokkal több olyan honfoglaló sírt tudtunk elkülöníteni, ahol az eltemetettek valószínűsíthetően még a honfoglalás időpontja előtt, a korábbi szállásterületen születtek, de már a Kárpát-medencében hunytak el (TÜRK–LŐRINCZY–MARCSIK 2015; SOMOGYI–TÜRK 2023). Ezekről a síroktól, vagyis a ténylegesen hont foglalók csontanyagának vizsgálatától számos további eredményt remélhetünk a minden szempontból összetett 10. századi Kárpát-medencei népesség eurázsiai hátterét illetően (SZEIFERT ET AL. 2018; SZEIFERT ET AL. 2019; SZEIFERT ET AL. 2022; CSÁKY ET AL. 2020). A Kárpát-medence honfoglaláskori hagyatékát pedig a bővülő keleti leletek fényében (5. kép 1–2) folyamatosan újra kell értékelnünk (RÉVÉSZ 1998; TÜRK 2023).

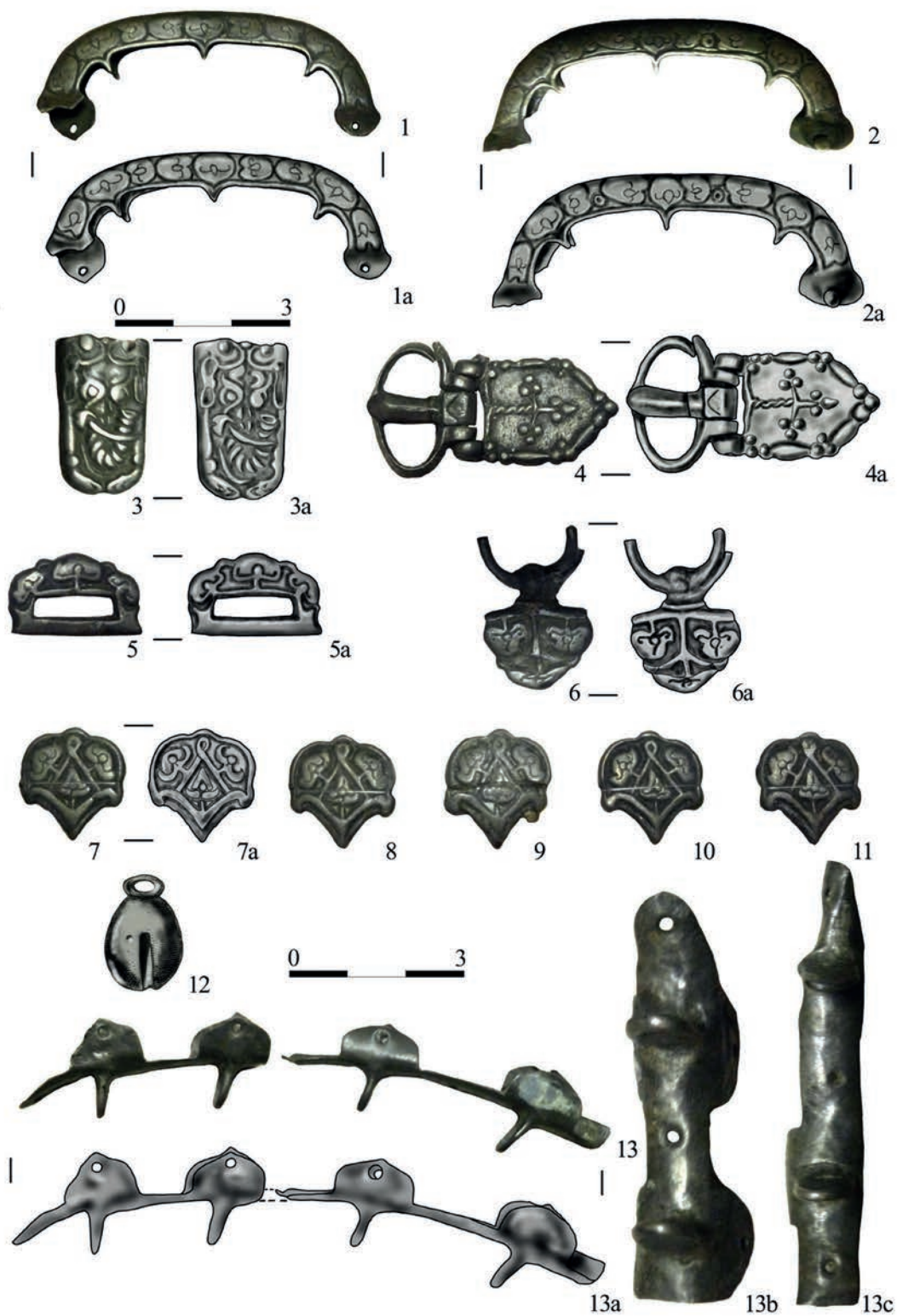
II. A Kárpátoktól Nyugat-Szibériáig.

A korai magyar történelem régészeti forrásai regionális kitekintésben és a lehetséges történeti vonatkozások (IV.) bemutatásával

II. 1–2. Etelköz és a Szubbotci-típusú leletkör

Míg korábban a keleti régészeti párhuzamok hiányára panaszkodtunk, addig ma azt látjuk, hogy az Urál és a Kárpátok közötti régió hagyatékában már jól kirajzolódnak olyan lelőhelycsoportok (15. kép 1), melyek egyszerre mutatnak kapcsolatot a Kárpát-medence 10. századi, illetve a Volga–Urál-régió kora középkori hagyatékával (SZTASENKOV 2009; KOMAR 2011). A Moldovai Köztársaság és a Dnyeszter Menti Moldáv Köztársaság területén, tehát a Dnyeszter-vidéken ilyen a Szlobodzeja, Glinoje, Plavnyi és Frumusica lelőhelycsoport (SCSERBAKOVA–TASCSI–TYELNOV 2008; KVITNYICKIJ ET AL. 2021). Ukrajnában pedig a Dnyeper középső folyása mentén elhelyezkedő lelőhelyek (Szubbotci, Katyerinovka, Korobcsino stb.) (3. kép 1; 15. kép). A kutatásban ezeket a névadó Ingul menti lelőhely nyomán Szubbotci-típusú lelőhelyeknek, időrendi értelemben pedig Szubbotci régészeti horizontnak hívjuk (BOKIJ–PLETNYOVA 1989; KOMAR 2011; KOMAR 2018).

A többségében 2007–2011 között Ukrajnában előkerült honfoglaló típusú új leletek nyomán az utóbbi években Moldovában is megtízszereződött a hasonló síregyüttesek száma. Az ide sorolt temetkezésekre összefoglalóan (bár lelőhelyenként eltérő mértékben) jellemzőek az elhunytak lábánál elhelyezett részleges lovak, a halotti maszkok, illetve szemfedőlemezek, az aranyozott ezüst, gyakran pálcátagos szegélydíszű, növényi mintás (öv)veretek (6. kép). A fémtárgyak között további jellegzetességek a palmettadíszes szablyaszerelekek, a fémveretes késtokok, valamint a kazáriai és uráli eredetű ezüstcsészék és tálak, amelyek aranyozott háttere többnyire poncolással díszített. Meglepő ugyanakkor a szomszédos szaltovói kultúrkör leletpárhuzamainak csekély aránya, miközben a térben és időben távolabbi, Volga–Dél-Urál-vidéki kapcsolatot mutató leletek markánsan kirajzolódnak a Szubbotci-leletkörben (KOMAR 2018, 252). Érdekes megfigyelés, hogy ez a jelenség a Dnyeszter és az Al-Duna közötti régióban még a Dnyeper-vidékhez képest is archaikusabb

8. kép A korai magyar történelem régészetének kapcsolatai a Volga-Dnyeper folyók közötti térségben: a vorobjovkai sír

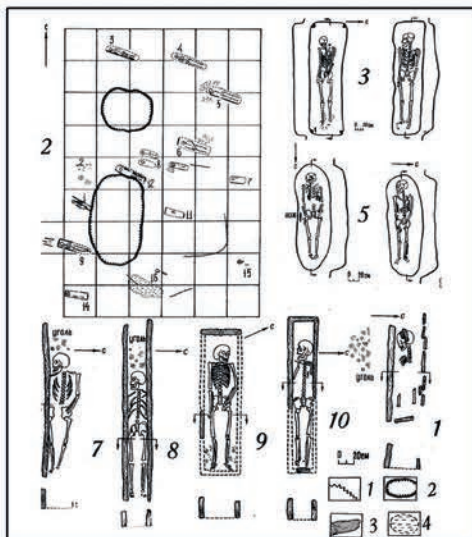
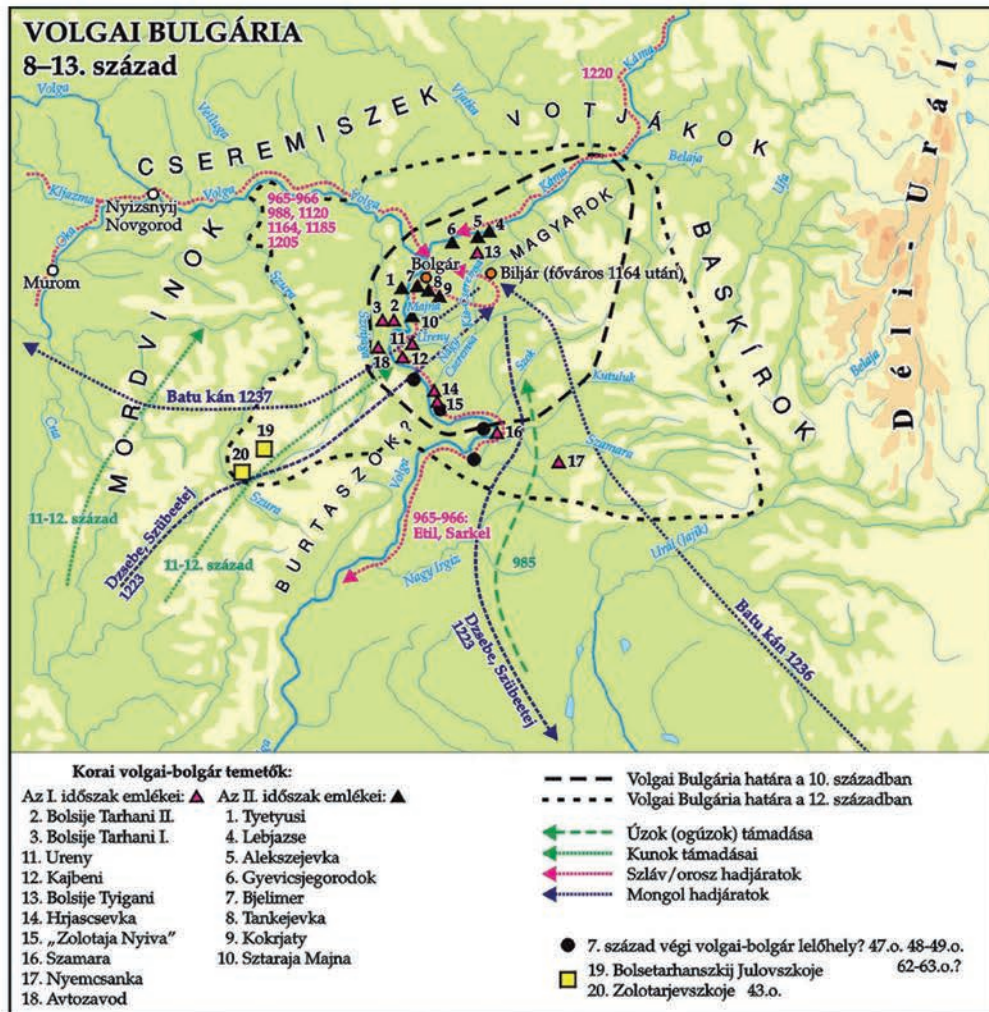
9. kép. A Vereb-Bolsije Tyigani típusú karikacsüngös veretek (1–4) és a mintakincs kelet-európai analógiái (5–14)

vonásokat mutat. A Szubbotci-leletkörben, illetve a honfoglalók hagyatékában a szaltovói térség kulturális hatása szinte kizárólag a presztízstárgyakon és a fegyvereken figyelhető meg. Ugyanakkor az etelközi magyarok műveltsége, ha csekély mértékben is, de szomszédként hatással volt a Kazár Kaganátus népességének kultúrájára (pl. ezüsthasznalat, az ún. „keleti ezüstök” mintakincs-elemeinek feltűnése) (KOMAR 2018).

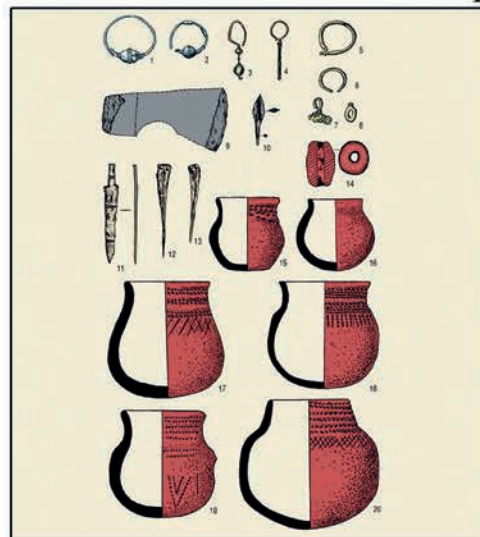
Fontos hangsúlyozni azt is, hogy a Szubbotci-típusú lelőhelyek (6. kép) ugyanúgy magukba foglalnak melléklet nélküli, vagy szerény melléklettel rendelkező sírokat, mint a honfoglalás kori hagyaték. A szlobodzejai temető összesen 26 kora középkori (korai magyarnak tartott) sírjából 12 melléklet nélküli, vagy régészetiileg szegényes volt (SCSERBAKOVA–TASCSI–TYELNOV 2008; KOMAR 2018, 96), de egységes tájolással, temetkezési szokásokkal, és összefüggő soros-csoportos elrendezésben figyelték meg azokat. A hasonló archeogenetikai eredmények nyomán egyértelmű, hogy egy temető összetartozó sírjairól van szó. Regionális összehasonlításban ezek a sírok nem tekinthetők gazdagabbnak, pl. nemesfém és selyem tekintetében egy átlagos szaltovói alán, kazáriai kazár (Szokolovszkaja balka-horizont [7. kép]), de egy leletgazdag besenyő sírnál sem. Az olyan leletek, mint az ezüstitálak és a halotti maszkok, szemfedők pedig elég sokat elárulnak használóik eredetéről, mivel a kora középkori Kelet-Európa régészeti hagyatékában földrajzilag erősen specifikus, regionális elterjedésük mutatható csak ki. Nem kétséges ugyanakkor, hogy az említett leletkörben sok a szórvány, illetve az 1–3 síros temető. Ismerve ugyanakkor a kelet-európai füves és erdős sztyepp 5–10. századi temetőinek jellegzetességeit, ezeket a lelőhelyeket kis sírszámuk ellenére két okból is temetőknek tekinthetjük. Egyrészt az új ásatások nyomán jól és teljes egészükben feltárt a többségük, mivel a befogadó bronzkori vagy vaskori kurgánok teljes feltöltését, sőt a kurgánok közötti területeket is megkutatták a helyi, főleg őskoros ásató szakemberek. Másrészt az 1–3 síros temetők ma már biztosan ismertek a honfoglalás kori hagyatékban is (főleg annak korai fázisában) (KOVÁCS 2013, 512, 514; TÜRK–LÖRINCZY–MARCSIK 2015, 41–43), tehát ez a jelenség nemhogy távolítja, hanem épp közelíti a Szubbotci-típusú lelőhelyeket a honfoglaló hagyatékhoz.

A Szubbotci-leletkör időrendjét több laborban elvégzett radiokarbon vizsgálatok pontosították, melyek megerősítették a hagyományos régészeti kronológiát, vagyis nagy biztonsággal keltezhetjük a 9. század második felére (TÜRK 2010, 5. kép; KOMAR 2018, 239–248). A leletanyagban tükröződnek a szomszédos, elsősorban az északi, szláv, illetve a déli, krími–bizánci területekkel létrejött kapcsolatok – főként import kerámialeletek alapján –, melyekről az írott források is megemlékeznek. A névadó lelőhely egyik sírjából pedig egy 9. századi Kárpát-medencei lelet, egy másodlagosan felhasznált morva díszgomb került elő. Ez olyan területről származik, ahol az írott források szerint a magyarok hadserege már a 895-ös honfoglalási év előtt megfordult (SOMOGYI–TÜRK 2023). A Szubbotci-hagyaték jellege tehát kifejezetten összhangban áll azzal a képpel, melyet az írott források tükröznek a magyarok 9. századi elődeiről (TÓTH 1998; ZIMONYI 1996). A fenti jellemzők alapján a Szubbotci-típusú lelőhelyek igen nagy valószínűséggel rajzolják ki az írásos forrásokból ismert Etelköz területét.

A fentiek nyomán nem véletlen tehát, hogy az ukrán és moldáv szakemberek napjainkban már komolyan számolnak magyar komponenssel a Kárpátok–Dnyeszter/Dnyeper régió 9–10. századi történelmében (RJABCEVA–RABINOVICS 2018; KOMAR 2018). A korai magyar régészeti hagyaték keleti azonosításával kapcsolatba azonban meg kell jegyezni, hogy az újonnan vizsgált magyar jellegű leletek jelentős része már az 1960–1980-as években is ott volt a kelet-európai múzeumok polcain, raktáraiban. Mivel azonban más korszakok ásatásainak „melléktermékeként” kezelték

2

3

10. kép. A korai magyar történelem régészetének gyökerei a Volga-vidéken. 1: Volgai Bulgária (8–13. század); 2–3: A csijaleki régészeti műveltség, mely részben a keleten maradt magyarok hagyatéka

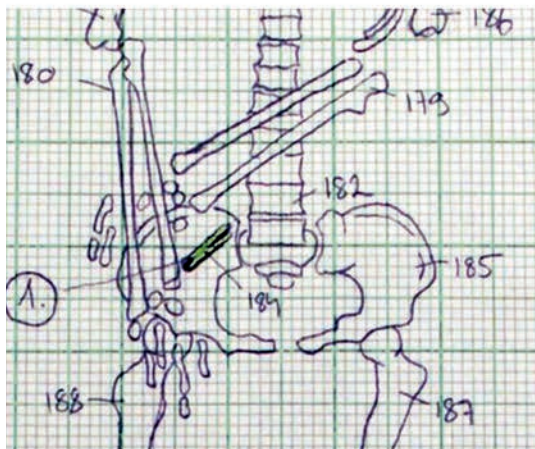
azokat, így kellő magyar kutatási intenzitás és érdeklődés hiányában nem kaptunk róluk hírt. A korábbi érdektelenség napjainkra megváltozott, és a régió magyarokhoz köthető hagyatékának a meghatározása fontos, kiemelt kutatási témává vált (SZINYIKA ET AL. 2019). Ma már a honfoglalás kori hagyaték közvetlen keleti kapcsolatrendszere a 10. század közepéig kimutatható Kelet-Európában. A 10. század első felében a kiemelkedően gazdag leletanyaga alapján a Felső-Tisza vidékre lokalizált fejedelmi szálláshely történészek által kifogásolt periferiális elhelyezkedésének kérdése ezzel teljesen új megvilágításba került.

A beköltözés kapcsán a Kárpátok hágóinak használata ügyében egészen a legutóbbi időkig nem rendelkezünk régészeti információkkal. A hágóhasználattal összefüggésben és az etelközi leletek kapcsán a honfoglalók erdélyi átvonulása és Erdély korai, avagy kései megszállásának kérdése már régóta szerepel a magyar és a nemzetközi kutatás homlokterében (GÁLL 2013; RÉVÉSZ 2020, 77–100). Ez természetszerűleg érinti a korai magyar történelem tárgyi emlékeinek kutatását is. Régészeti szempontból az utóbbi évek jelentős ukrainai és moldáviai magyar őstörténeti eredmények fényében kell áttekintenünk ezt a kérdést, mely során a Szubbotci-típusú leletkör (Dnyeper–Déli Bug–Dnyeszter–Prut–Szeret–Al-Duna) elkülönítésével a Kárpátokat megelőző etelközi szállásterület régészetileg is igazolhatóvá vált (KOMAR 2011; KOMAR 2018). Ez azért fontos, mert a Keleti- és Déli-Kárpátok hágóit feltételezetten átvonulásra használó etelközi magyarok elsőként Erdélyt érinthették, így a Szubbotci-típusú leletek feltűnését joggal várhatnánk ott, azonban eddig hiába. A Szubbotci-horizontban világosan kitapinthatók a Volga–Urál vidéki jellegzetességek, míg a Przemysl-típusú lelőhelyek (a hágók külső oldala) esetében ezek hiányoznak. Több jel utal arra, hogy a Kárpátok külső pereme mentén feltűnő magyar jellegű lelőhelyek esetében a „megtelepedés” hátterében az állt, hogy a magyar harcosok rusz zsoldba léptek. Ugyanakkor fontos szerepet játszhattak az itteni közösségek a korábban feltételezett határvédelem (hágók őrzése) mellett a kereskedelmi utak ellenőrzésében is a 10. század derekától. A kelet-nyugati kereskedelmi úthálózat jelentőségét a magyarok már korábbi, etelközi tartózkodásuk során felismerték, melyet számos import- és exportlelet támaszt alá (HARANGI–TÜRK 2023).

II. 3–4. Levédia, a kazárok és a szaltovói régészeti kultúrkör korai magyar kapcsolatainak kérdése, kitekintéssel a Kaukázus északi előterére és a Dnyeper–Volga közötti régióra

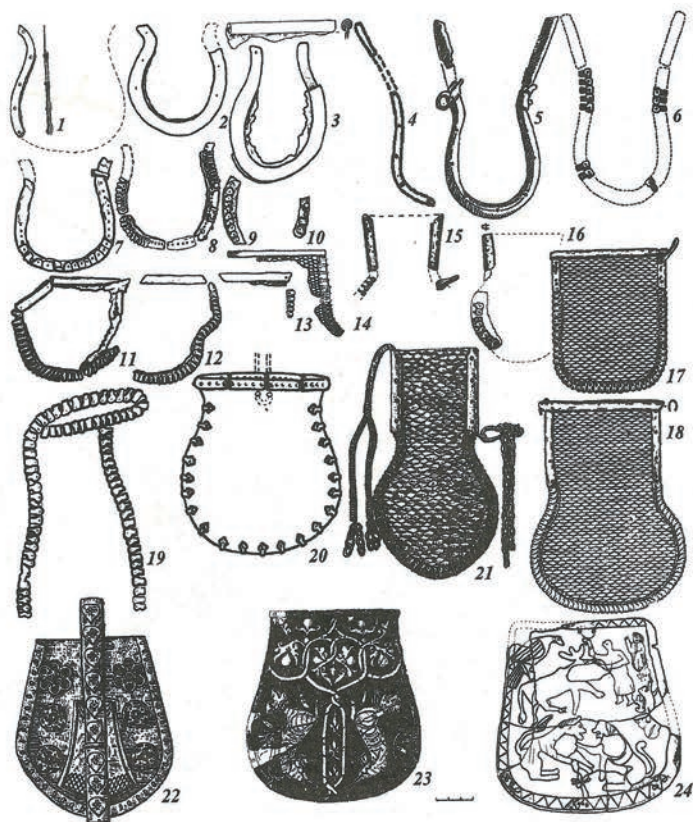
Térben és időben tovább haladva kelet felé Etelköz után a Levédia néven ismert szállásterület lokalizálásának kérdésébe ütközünk. A Don–Szeverszkij–Donyec-vidéken – ahová Levédiát a hazai kutatásban többnyire helyezték – nincs régészeti nyoma egy olyan népességnek, amely valamikor a Kr. u. 6–8. század során az Urál vidékéről költözött volna oda, majd a 9. század közepén nyugatabbra vándorolt. Az is megállapítható, hogy a Szubbotci-leletkör és a honfoglalás kori hagyaték egyaránt csekély kapcsolatot mutat azzal a szaltovói régészeti kultúrkörrel, mely a Don–Szeverszkij–Donyec vidékére jellemző a 8–10. században (RÉVÉSZ 1998; TÜRK 2013a; KOMAR 2018). Ez utóbbit korábban a teljes egykori Kazár Kaganátus hagyatékaként értékelték, és ennek kapcsán a kazárokkal kapcsolatot tartó magyarok levédiai szállásterületének régészeti lenyomataként értelmezte a korábbi kutatás (FODOR 1975; TÜRK 2010).

Emlékeztetnünk kell, hogy a hazai szakemberek a szaltovói kultúra meghatározását, illetve annak a magyarok elődjeire gyakorolt hatását már korábban is igen különbözően ítélték meg (BÁLINT 1975; FODOR 1977; RÉVÉSZ 1998; TÜRK 2023; KOMAR 2018). Ez a régészeti műveltség, amelyet igen

1

2

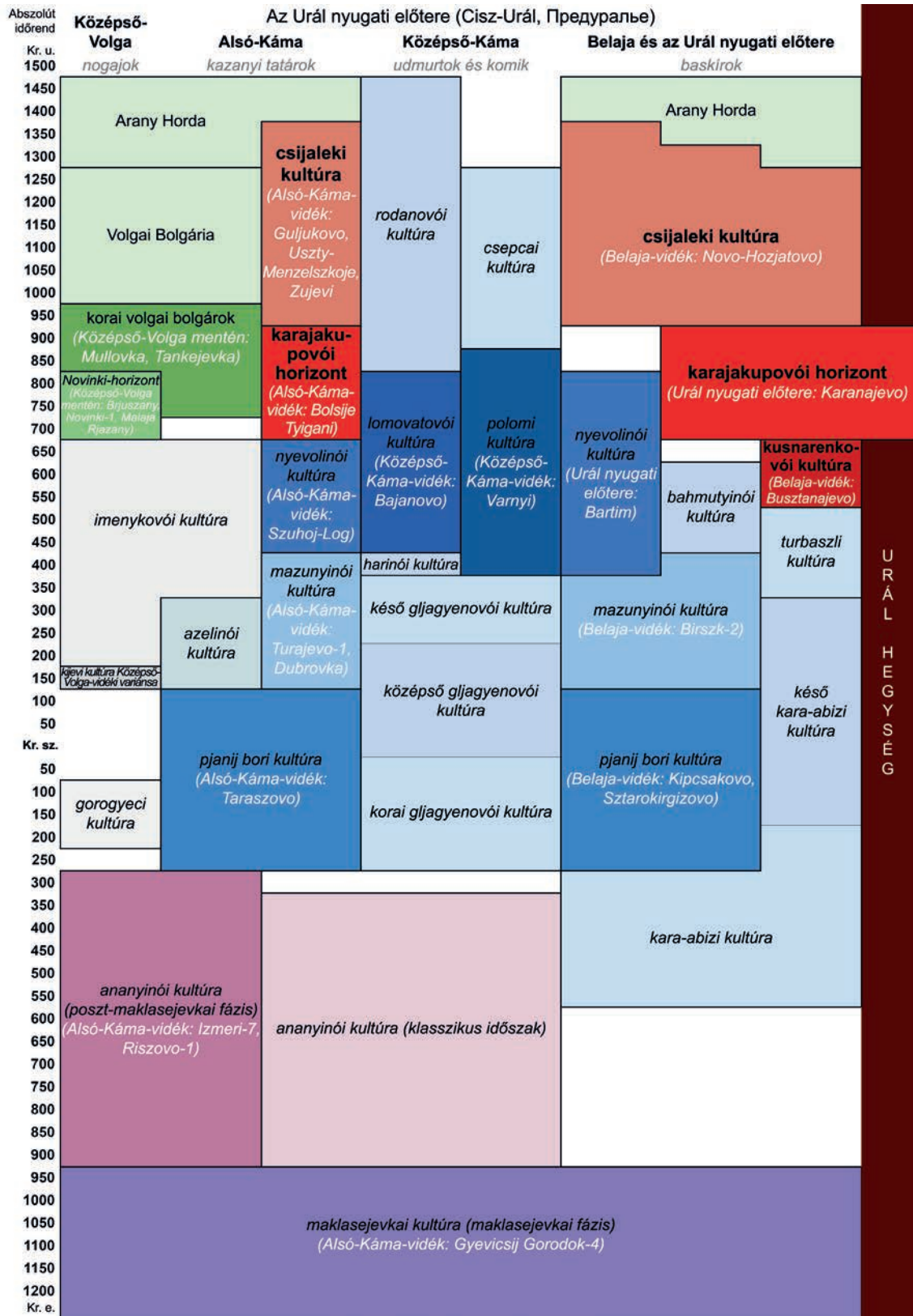

3

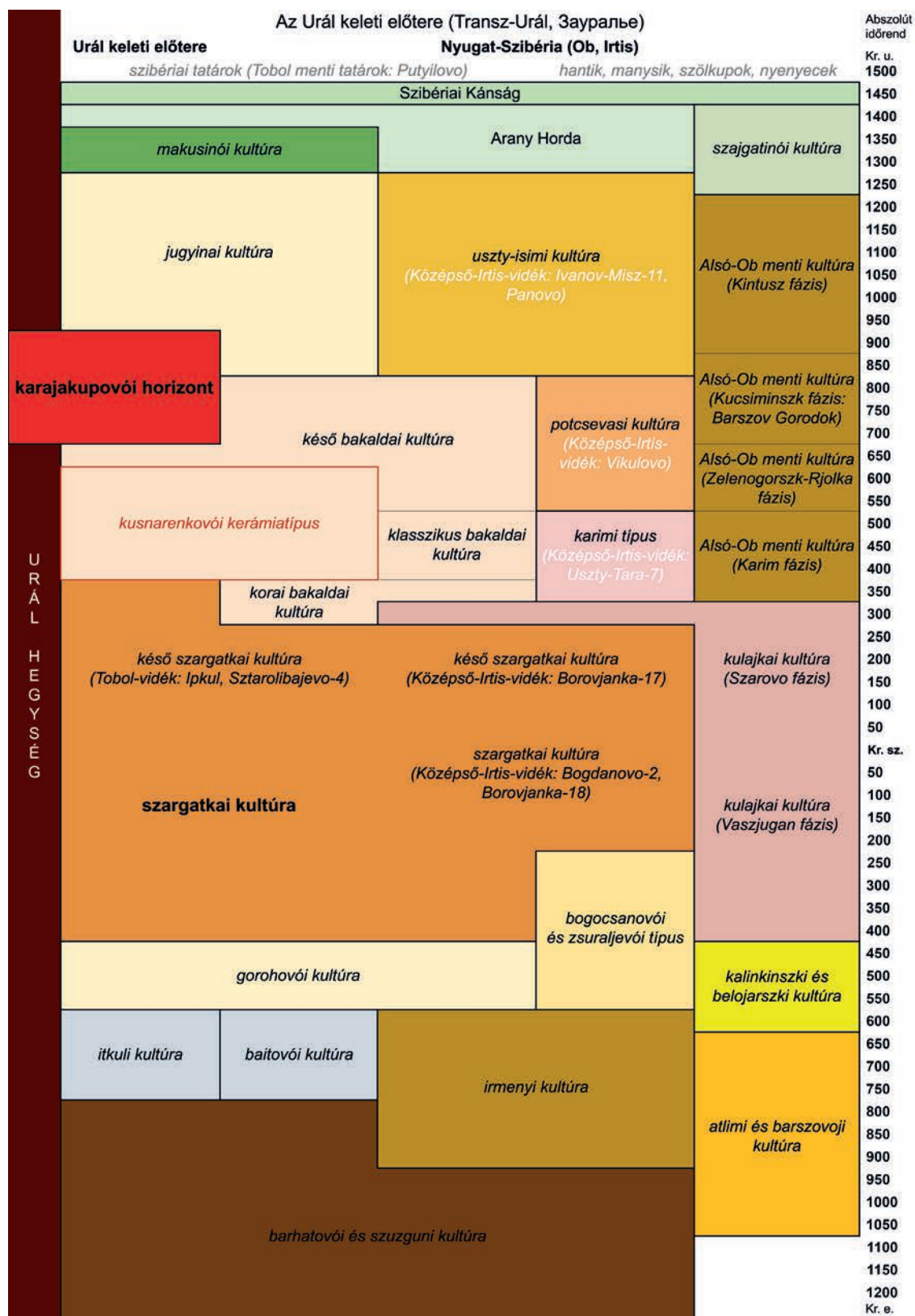

4

11. kép. Tarsolyzáró csövek a Kárpát-medencében (1-2) és a Volga-Káma-vidéken (3-4)

12. kép Régészeti kultúrák és horizontok periodizációja és kiterjedése az Urál nyugati oldalán (Kr. e. 1200 – Kr. u. 1500) a legújabb kutatások nyomán

12a. kép Régészeti kultúrák és horizontok periodizációja és kiterjedése az Urál keleti oldalán (Kr. e. 1200 – Kr. u. 1500)

jelentős belső eltérései miatt régóta ún. geográfiai variánsokra osztottak (PLETNYOVA 1999), ma már nem tartható egységes régészeti kultúrának. A fenti szempontok miatt találkozunk a „szaltovói időszak” vagy „szaltovói kultúrkör”, „szaltovói történeti-régészeti egység” terminusokkal azoknál az orosz és ukrán kutatóknál is, akik a kazárok vezető és kultúrateremtő szerepét egyébként nem vitatják (AFANASZJEV 2001).

A magyar törzseknek a Kazár Birodalom területén való több száz éves tartózkodását az újabb régészeti elemzések nem támasztják alá (1. kép 1–2). A szaltovóinak vélt párhuzamok egy részéről egyértelműen kimutatható, hogy vagy nem szaltovói eredetűek (pl. a lassúkorongon készült bikónikus cserépbográcsok, vö. TAKÁCS 2005; LOPAN 2007), vagy olyan tárgytipusok, amelyek a szaltovói kultúrával szomszédos területeken is előfordulnak mint importárak vagy helyi utánzatok (pl. öv- és lószerszámveretek). Így tehát a korai magyarok szaltovói jellegű tárgytipusokkal a Kazár Kaganátus szomszédságában (8. kép) is megismerkedhettek. Ezek a megállapítások különösen annak fényében fontosak, hogy Kelet-Európa kora középkori régészeti keretrendszere napjainkra már teljes egészében kialakult. Időrendi és (nép)történeti finomítások természetesen lesznek még, de az a magyar őstörténeti kutatásban még ma is kitapintható várakozás, mely szerint Ukrajna és Dél-Oroszország területén egy „komplett nép” régészeti hagyatéka lapul még közöletlenül múzeumi raktárakban, napjainkra már teljesen irreálissá vált.

Hangsúlyozni kell, hogy a fenti adatok és érvelés nem a kazár–magyar kapcsolatok írott forrásokban világosan megőrzött tényét tagadják, pusztán a szaltovói/Don-vidéki Levédia-lokalizáció zsákkutájára mutatnak rá (KOMAR 2018, 84–88) (1. kép 1). Régészetileg ma minden érv mellett szól, hogy Levédiát a Volgától keletre lokalizáljuk (15. kép 2), és ez az elképzelés a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin adataival is összeegyeztethetőnek tűnik (KESZI 2017; KOMAR 2018). Érdekes adat ugyanakkor, hogy a szaltovói területeken a 9. század derekán közel tucatnyi nagy sírszámú temető használata szakadt meg. Ez a jelenség a kabaroknak a magyarsághoz való csatlakozása szempontjából nyújthat érdemben új kutatási irányt.

Szintén az utóbbi pár év régészeti eredménye, hogy a Kaukázus északnyugati előteréből – vagy feltehetően onnan – származó szórványleletek között jellegükben kifejezetten honfoglalás kori fémleletek kerültek elő (LEZSÁK 2019) 9–10. századi környezetben. Az időközben megindult terepi kutatások remélhetőleg tisztázni fogják a többnyire kétes provenienciájú tárgyak tényleges eredetét is. E tárgyakat jelenleg elsősorban a szomszédos Szubbotci-leletkör, illetve poszt-Szubbotci régészeti horizontok hatásával magyarázhatjuk. Ezek a leletek azonban időrendjükből fakadóan nem bizonyítják a kazár időszak előtti magyar megtelepedést a Kaukázusban vagy az Azovi-tenger mentén. Magyarázatra szorul majd a jövőben az is, hogy a Dnyeper és a Volga közötti régióban az intenzív kutatás ellenére továbbra is csak a vorobjovkai sírt (CIBIN 2018) tudjuk analógiaként felmutatni (8. kép)

II.5–6. A honfoglalás kori hagyatékek kapcsolatrendszere a Volga–Dél-Urál tágabb térségének kora középkori hagyatékával

A Középső-Volga vidékén – elsősorban a mai Szamara város környékén – a Volga bal partjáról ismerünk néhány ígéretes lelőhelyet. A temetkezésekben feltárt jellegzetes fémanyag mellett a Dél-Urál keleti előterére jellemző telepkérámia gyakori előfordulását kell hangsúlyoznunk, amely ráadásul több hullámban, visszatérően tűnik fel a késő hun kortól kezdődően (SZTASENKOV 2020).

1

2

14. kép. A honfoglalás kori hagyaték kapcsolatrendszere a szrosztki műveltséggel (DEMINER 2023 nyomán)

A szamarai mikrorégió egyébként a Volgán való átkelés helyének meghatározása szempontjából is jelentőséggel bír. A Novinki-típusú régészeti hagyaték közvetlen szomszédsága a magyar jellegű leletekkel megalapozottan veti fel a Volga-Dél-Urál-vidéki ótörök-magyar nyelvi kapcsolatok lehetőségét a 8–9. századtól. Amennyiben Levédiát történeti realitásként kezeljük, úgy annak a Volgától keletre való lokalizálása a régészet oldaláról alátámaszthatónak látszik.

A Volga-Káma-vidék honfoglaló típusú leletanyaga, valamint az Urál nyugati előterében a nyevolinoi kultúra 9. századi eleji hirtelen eltűnésének a magyarokkal való összekapcsolása (IVANOV 1999; BELAVIN-IVANOV-KRILASZOVA 2009) még további kutatások tárgya kell, hogy legyen. A kusnarenkovoi és karajakupovoi emléanyag az utóbbi évtizedekben Tatárföld területén nem bővült (KAZAKOV 2013), Baskíriában azonban számos új, ide sorolható emlék vált ismertté a Káma folyó Perm alatti erdős sztyeppi régiójában. Az elmúlt évek legkiemelkedőbb magyar vonatkozású leletei azonban egyértelműen az ún. nagy uráli átjárónál, annak keleti oldalán, az Urálon túli mikrorégióból váltak ismertté (Szinyeglazovo, Ujelgi, Aktyjube [14. kép 2]) (BOTALOV-TÜRK 2025 in print).

Új kutatási iránynak tekinthetjük a régészeti szakirodalomban a kelet-európai besenyő, illetve gyakran összefoglalóan csak „kései nomádnak” nevezett leletkör magyar szempontú revízióját is. Az első példákat ehhez volgográdi régészek hozták legutóbb a Dél-Urál térségéből, míg Etelköz kapcsán moldáv régészek szintén hangsúlyozták ennek fontosságát (KVITNYICKIJ ET AL. 2020).

A Volga-Urál vidékéről kiinduló elvándorlás okát és pontos idejét ma még nem ismerjük. A magyarok elődeinek a Volgától nyugatra történő 5–8. századi feltűnése kapcsán azonban az eddig publikált elképzelések a kelet-európai régészeti eredményeket teljes egészében figyelmen kívül hagyó „víziók” voltak. A történeti szakirodalomban már korábban feltételezett, ún. első besenyő háború akár logikus felvetés lehetne. A régészeti hagyatékot vizsgálva azonban azt látjuk, hogy az Urál keleti előterében a 9. század folyamán az Ob-vidék felől megjelenő keleti eredetű szrosztki-kultúra leletei egészen a Káma-Belaja folyókig kimutathatók. A Dél-Urál vidéki szrosztki jellegű leletek feltűnését legutóbb O. Komar az írott források adataira hivatkozva a betelepülő baskírokhoz kötötte (KOMAR 2018, 254). Így a két forráscsoport időrendi egybeesése nyomán a magyar vándorlás megindulását a baskírok elődeinek uráli feltűnésében látta. Valamennyi fenti lehetőségben közös azonban, hogy az elmozdulás okát valamilyen politikai-katonai konfliktushoz kötötték.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a 9. század elejénél korábbi volgai átkeléssel (kazár szövetségben) nem számolhatunk, amint ezt a szovjet-orosz, illetve ukrán kutatás korábban is feltételezte (2–3. kép; 15. kép 2). Kelet-, illetve Délkelet-Európában a 6. századtól a 8. század végéig terjedő időszakban sehol nem tűnik fel uráli eredetű régészeti leletanyag. Ugyanakkor pontosan ilyen figyelhető meg a Dnyeszter-Dnyeper térségben a szláv nyelvű népek hagyatékának kontrasztjaként a 9. század derekán megjelenő szubbotci régészeti horizont leletanyagában. A korábbi elméletekhez képest későbbre (a 9. század első harmadára) datálendő volgai átkelés lehet a legkézenfekvőbb magyarázata annak, hogy Kelet-Európában a magyarok elődeiről nincs Kr. u. 836-nál korábbra keltezhető (biztosnak tűnő) írott forrás.

II.7. A korai magyar történelem régészetének gyökerei és kapcsolatrendszere az Urál keleti oldalán és az őshaza kérdése

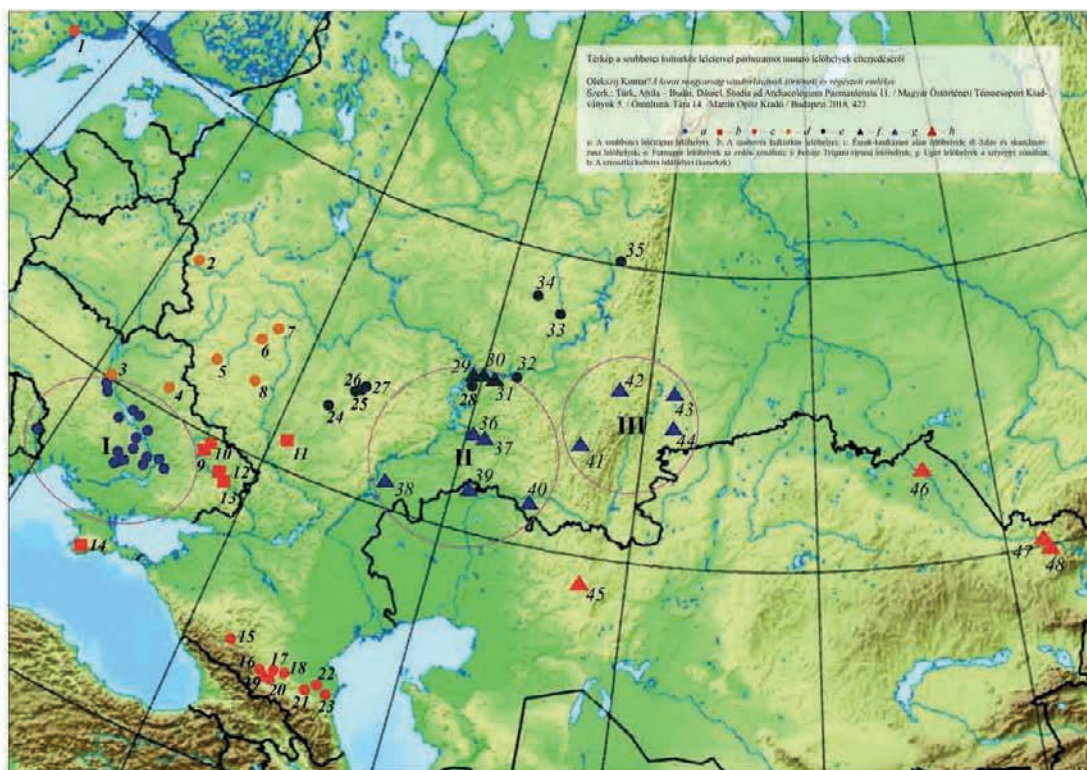
Az Urálontúl füves sztyeppi régiójának északi részén Szinyeglazovo és Ujelgi lelőhelyek azok, melyek magyar szempontból régészetileg főként ismertek és jelentősek (14. kép 2). Az utóbbi esetében

kimutatták a Kárpát-medencei magyarsághoz fűződő biológiai, sőt, közvetlen rokoni kapcsolatokat is (GERBER ET AL. 2019; CSÁKY ET AL. 2020; SZEIFERT ET AL. 2022). A hegység keleti oldaláról nyugatra történő korai magyar átköltözéssel a hagyományos elképzelés a 6. század derekával számolt, az avar népvándorlás északi hatásaként (1. kép 2). Az Urál nyugati előterében az urálintúli eredetű kusnarenkovoi (6–8. sz.) és karajakupovoi (8–10. sz.) régészeti kultúrákat kötötték a magyarság elődeihez, majd napjainkra ez kiegészült a késő lomovatovoi kultúra (8–10. sz.) déli variánsával.

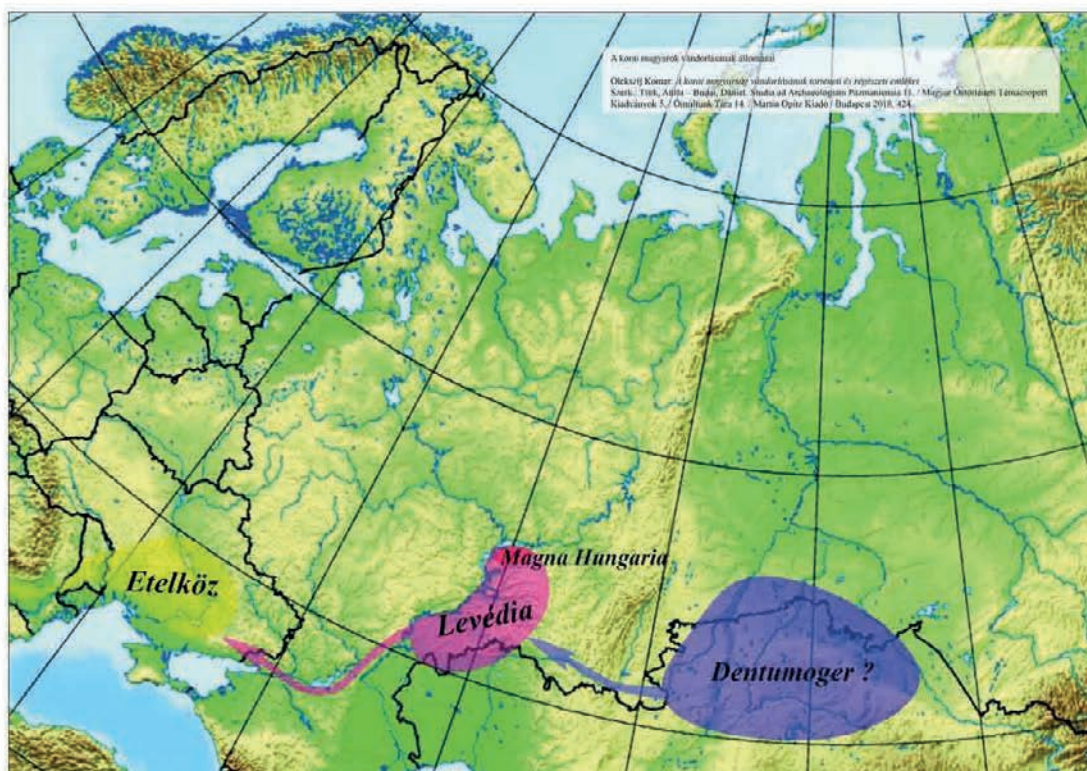
Itt kell utalnunk arra is, hogy a vizsgált területeken (Volga–Káma vidék, az Urál nyugati előtere, Urálintúl) ebben az időszakban jelen ismereteink szerint hiba lenne a később ismert politikai–társadalmi keretekben gondolkodni, mivel nem voltak fix határokkal rendelkező politikai formációk, amint arra Sz. G. Botalov és D. A. Sztasenkov régészeti elemzéseinek eredményei is utaltak. Ez lehet a magyarázat a lazább megtelepedésre, a gyakoribb vándorlásra utaló jelekre, pl. a szamarai Volga-vidéken a késő hun kortól kezdődően több hullámban visszatérő uráli eredetű népesség megtelepedésére, majd eltűnésére (SZTASENKOV 2020).

Újabban több kutató is érvelt az Urált déli irányból megkerülő, az Urál folyó völgye mentén végbement vándorlás mellett, melynek végpontja közvetlenül a Középső-Volga-vidék lehetett. Időrendileg is új koncepció körvonalazódott az átkelés időpontjára: a 6. század közepe helyett a 9. század legeleje (KOMAR 2018; MATVEJEVA 2019). Ebben a kérdésben komoly előrelépést csak az Urál keleti és nyugati előterében ismert kora középkori régészeti kultúrák új, a korábbinál pontosabb időrendi szinkronja nyújthat (12–12a. kép). Nyelvészeti szempontból ugyanakkor mindkét kronológiai elképzelés esetén felmerül egy érdekes lehetőség. Nevezetesen az, hogy bár az ugor nyelvi egység Kr. e. 1200–500 körül felbomlott, a magyarok elődei még további 1000 évet éltek a proto-obi-ugorok (közvetlen?) szomszédságában. Az areális kapcsolatok kulturális hátterre régészetileg pl. Ujelgi temetőjének tajgai eredetű kerámialeletei kapcsán adatolhatónak tűnik (BOTALOV 2017). A Tobol–Irtis–Isim–Ob folyók térségében feltételezett, és a legújabb régészeti eredmények fényében továbbra is ide lokalizált (MATEVEJEVA 2019; ZELENKOV 2019) délnyugat-szibériai magyar őshaza esetében a magyar nyelv őtörök jövevényszavait illetően is felmerülnek nyelvészeti megfontolásra érdemes szempontok. Szibéria déli (erdős) sztyeppi régiójában már a késő hun kortól altaji eredetű török nyelvű nomád népek beköltözésével számol a régészet. Mindezek nyomán nem véletlen, hogy a dél-szibériai régió régészeti időrendjében egy önálló őtörök/türk időszakot különített el a kutatás. A Dél-Uráiban is ismert Kr. u. 4–7. századi ún. „bajszos kurgánok” régészeti horizontjának elterjedése azt mutatja, hogy a mai Kazahsztán és Nyugat-Mongólia területe egy régészeti kultúrkörbe tartozott a Dél-Urál keleti előterével (GRUDOSKO 2020). Egy ilyen régészeti egység elterjedéstörténeti hátterében egyértelműen az I. Türk Kaganátus hatása állhat (15. kép 2).

Összefoglalva azt látjuk, hogy török nyelvű népekre jellemző leletanyag mutatható ki nagy mennyiségben a magyar őshaza (Tobol–Irtis–Isim) keleti és déli szomszédságában, keleten elsősorban az Ob középső szakaszáig (1. kép 1–2). A honfoglaló régészeti hagyatékban (vö. szrosztki kultúra hatása), valamint a csontanyagból kimutatott néhány belső-ázsiai eredetű genetikai nyom (SZEIFERT ET AL. 2022) megalapozottan felveti, hogy a magyar nyelv őtörök jövevényszavainak (SÁNDOR 2014) átvétele már a nyugat-szibériai őshaza területén megkezdődhetett (TÜRK 2023a). A Dél-Uráltól keletre erre egyértelműen adott a történeti/régészeti kontextus, az őtörök-magyar nyelvi kapcsolatok itteni kezdetére orosz kutatók már korábban is felhívták a figyelmet (BOTALOV 2013; BOTALOV 2017).

1

15. kép. 1: A Szubbotci-horizont leleteivel párhuzamot mutató tárgyak elterjedése (KOMAR 2018, 106. kép);
2: A korai magyarok vándorlásának állomásai (KOMAR 2018, 108. kép)

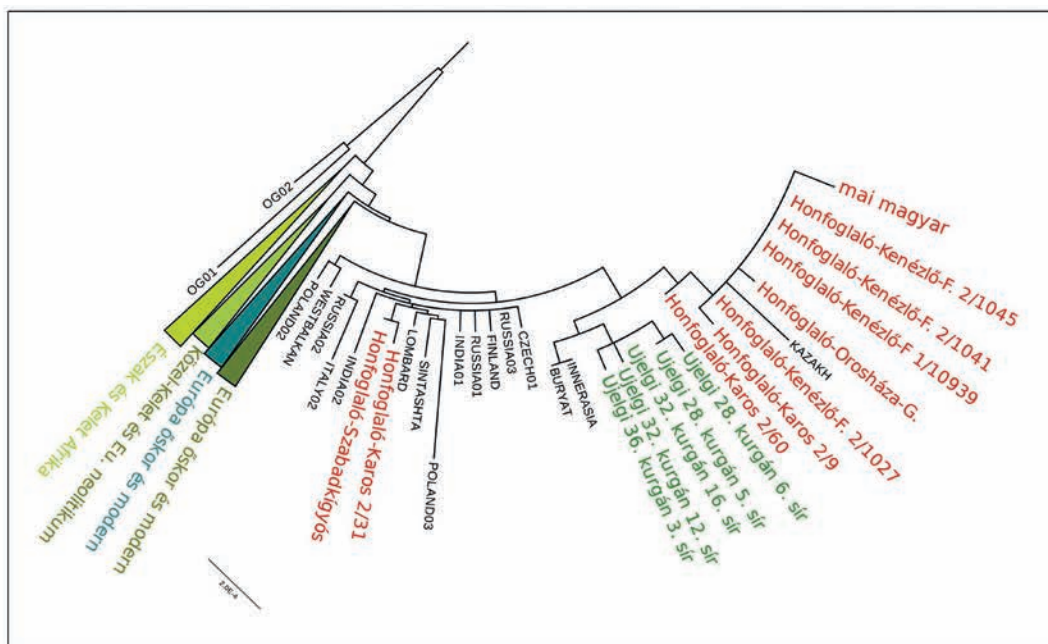
A honfoglalás kori hagyatékból kiinduló régészeti elemzéssel megközelítőleg a 4–6. századig tudunk visszanyúlni a korai magyar történelemben, egészen az Urálon túl és Délnyugat-Szibéria kora középkoráig. A szargatkai kultúrkör (Kr. e. 4. – Kr. u. 4. sz.) végét nem keltezhetjük a 4. század második felénél későbbre, így a hagyományosan a magyarsághoz kötött kusnarenkovoi kultúra 6. századi kezdete miatt jelentkező kronológiai űrt csak a késő szargatkai kerámiatradíciókat hordozó bakaldai kultúra közbeiktatásával oldhatjuk fel. Újabban több szibériai régész véleménye nyomán a bakaldai kultúra helyett/mellett a potcsevasi és molcsanovoi kultúrák hagyatékának a magyarok elődeivel való összekapcsolása merült fel. A korai magyarokkal a 8. században kapcsolatba kerülő szrosztki kultúrkörből az Ob-vidéki baszandajki műveltség szerepét hangsúlyozták (ZELENKOV 2022) (12–12a. kép). A délnyugat-szibériai magyar őshaza helyének pontosabb meghatározása a Tobol–Irtis–Isim vidéken jelenleg a magyar koratörténet régészeti kutatásának legnehezebb, de érdemben kutatható kérdése. A helyi, tyumenyi régészek a magyar etnogenezis legkorábbi, már történetileg is értékelhető időszakát azonban ma már nem keltezik a Kr. u. 8. századnál korábbra (MATVEJEVA ET AL. 2021, 533–534).

III. A korai magyar történelem archeogenetikai kutatásai és annak főbb eredményei

Az archeogenetikai vizsgálatok eredményeinek (ős)történeti felhasználásával kapcsolatos elutasító álláspontot szintén több hazai régész megfogalmazta már, de még senki nem cáfolta tételesen maguknak a vizsgálatoknak a biológiai létjogosultságát és módszertanát, illetve eredményeit. A régészeti feltételezések nyomán az archeogenetika már bizonyította, hogy számos 10. századi temetőben rokonok temetkeztek egy helyen, bár ennek ellenkezőjét is. Sőt azt is, hogy egyes régészeti kultúrák a korai magyar történelem régészeti kutatásában sem pusztán stíluskritikai (régészeti) kreálmányok, hanem egymással biológiai kapcsolatban álló egykori egyedek komplex hagyatéka (SZEIFERT ET AL. 2022). Napjainkban nemzetközi szinten is hasonló megfontolás és módszerek alapján folynak más népcsoportok, sőt nyelvcsaládok népességtörténetének bioarcheológiai kutatásai. Az archeogenetika már bizonyította, hogy saját kutatási módszereivel határozott eltéréseket tud kimutatni az anyagi kultúrákat és régészeti leletcsoportokat ránk hagyományozó egykori emberek és közösségek között (1 kép).

A Kárpát-medencébe érkező, majd itt temetkező honfoglalók származásának felderítésében a történeti, régészeti adatok alapján fontos az Urál-hegység, illetve a Volga és a Káma folyók között elterülő régiók középkori népességeit genetikai szempontból is elemezni. Az előbbi térségből vizsgált adatsort 2020-ban publikálták (CSÁKY ET AL. 2020a), majd a kutatás folytatásaként a Volga–Káma vidék középkori kultúráit reprezentáló temetők, majd a nyugat-szibériai térség középkori lelőhelyek genetikai vizsgálata következett. Két publikációnkban összesen 148 minta genetikai elemzése került bemutatásra (SZEIFERT ET AL. 2022).

Ezen publikációinkban az anyai és apai vonalakat elemezték, de az elmúlt években a mintasor megfelelő minőségű mintáin teljes genom szintű analízisek készültek. A Gyuris Balázs és munkatársai által készített publikációban összefoglalásra kerültek a teljes genomi szinten elemzett minták lelőhelyei. Ez a mintasor részben korábbi publikációink legjobb mintáit is tartalmazta, részben pedig

1

Haplocsoport	Urál-régió (7-10. sz.)	Kárpát-medence (10-11. sz.)
A12a	Ujelgi 30. kurgán	Harta-Freifelt 9. 60/B
C4a2a1	Ujelgi 29. kurgán	M43 25. lelőhely, Makó-Igási-Járandó, 260. 473/B
H1b2	Sukhoj Log 1986/1987	Nyíregyháza-Oross MEGAPARK, 4265 533/B
	Sukhoj Log 111.	Karos 1/1
		Karos 1/2
N1a1a1a1a	Ujelgi 28. kurgán, 6. sír	Karos 2/60
	Ujelgi 28. kurgán, 5. sír	Karos 2/9
	Ujelgi 36. kurgán 3. sír	Kenézlő-Fazekaszug 2/1027
	Ujelgi 32. kurgán 16. sír	Orosháza-Görbicstanya
	Ujelgi 32. kurgán, 12. sír	Kenézlő-Fazekaszug 2/1041
		Kenézlő-Fazekaszug 2/1045
T2b4h	Bajanovo 365	Kenézlő-Fazekaszug 1/10939
	Bartim 10/B	Karos 1/3286
U4d2	Ujelgi 28. kurgán	
	Bartim 16/D	Karos 2/61
		Karos 2/51
U5a1a1		Karos 2/15
	Ujelgi 7. kurgán, 5. sír	Balatonújlak-Erdő-dűlő 10. 1/B
		Balatonújlak-Erdő-dűlő 17. 4/B
		M43 25.lelőhely Makó-Igási-Járandó 512. 477/B
Forrás	Csáky et al 2020	Csáky et al 2020, Neparáczki et al 2017, 2018

2

16. kép. A korai magyar történelem archeogenetikai kutatásának eredményei. 1: Az N1a1 mitokondriális haplocsoport filogenetikai fája (CSÁKY ET AL. 2020 nyomán kibővítve); 2: Az uráli régióban és a Kárpát-medencében egyaránt detektált anyai (mitokondriális) vonalak (CSÁKY ET AL. 2020, Fig 4.; NEPARÁCZKI ET AL. 2017; NEPARÁCZKI ET AL. 2018 nyomán)

új adatgyűjtés eredménye (GYURIS ET AL. 2025 in print). A szibériai genetikai háttér és előzmények kapcsán kell megemlíteni azt az eredményt, mely szerint a mai uráli nyelvű népek ősei a középső bronzkorban, a turbino-szejmai kultúra idején érkeztek a fémekkel kapcsolatos kereskedelmi viszonyok nyomán az Urál térségébe, ezt megelőzően jóval keletebbre, a Jenyiszej folyó tágabb térségében alakultak ki és éltek őseik.

Az eredmények között elmondható, hogy a legfontosabb magyar őstörténeti lelőhely, az Ujelgi temető három horizontjának kurgánjai között fellelhető hasonlóságok anyai és apai vonalak tekintetében. A temető három időrendi horizontot foglal magában: a legrégebbi horizont a Kr. u. 9. századból, a középső horizont a 9–10. századból és a legfiatalabb horizont a 10–11. századból. A C4a1a6 haplocsoportozathoz tartozó négy azonos mitokondriális DNS haplotípus mindhárom horizontban, négy különböző kurgánban is megjelenik, továbbá a H40b haplocsoport két identikus haplotípusa a középső horizontból származik, és további három szintén azonos, azonban a H40b egy eltérő haplotípusa a két legfiatalabb horizont kurgánjából került elő. Ezen kívül az N1a1a1a1a mtDNS haplocsoportba tartozó öt egyén három, a legrégebbi és legfiatalabb horizontból származó kurgánba lett temetve (16. kép).

A vizsgált lelőhelyek többségében az anyai vonalak összetétele rendkívül heterogén. A csoportokban változatos arányban találunk jellemzően közép-ázsiai, sztyeppi, szibériai, közel- és távol-keleti, illetve európai elterjedésű anyai vonalakat, ami egy kiterjedt kapcsolatrendszerre utal a nagy népmozgások által létrehozott kevert összetételű populációk esetében (SZEIFERT ET AL. 2022a). A Novinki-típusú lelőhelyeken feltárt sírokat a régészet bolgár és/vagy kazár hatalmi szféra katonai szervezetéhez köti. Különösen érdekes archeogenetikai eredmény, hogy ez biológiailag is kiderült, mivel mind az anyai, mind az apai haplotípus diverzitás értéke ebben a (mesterségesen létrehozott) csoportban a legnagyobb az elemzett populációk közül (SZEIFERT ET AL. 2022).

A késő kusnarenkovoi/karajakupovoi kultúrába sorolt Ujelgi és Karanajevo temetők az Urál-helység keleti, illetve nyugati oldalán találhatóak. A két temető között a kutatók szoros kapcsolatot feltételeztek a régészeti leletek és a kronológia (Kr. u. 9–11. sz.) alapján. Ezt az elméletet alátámasztják az anyai és apai vonalak esetében egyaránt azonosítható közeli, több esetben identikus mtDNS szekvenciákban (C4a2a1, C4a1a, N1a1a1a1a) vagy Y-STR profilban (N1a-M46) megnyilvánuló kapcsolatok. Az N1a1a1a1a anyai vonal becsült elválási ideje a két csoport esetén (Kr. u. 600–850) szintén támogatja a közeli kapcsolatot közöttük.

A késő kusnarenkovoi és karajakupovoi kultúra nyugati, Volga–Káma menti lelőhelyei BolsijeTyigani és Tankejevka. A két temető a régészeti hagyaték összefüggésein túl genetikailag is összekapcsolható, szoros egyedi szintű anyai kapcsolatokat (T2d1b1, Z1a1a) azonosítottunk a két lelőhely között.

Rendkívül sok anyai ági kapcsolatot (D4e4, H13a1d, M7c1a1a1, T2d1b1) sikerült kimutatni a BolsijeTyigani és a csijaleki kultúra lelőhelyeinek (Kr. u. 10/11–14. sz.) mintái között. Ezen kapcsolatok egy része mtDNS szekvenciális identikusságban nyilvánul meg. Az egyedi egyezések mellett a populációgenetikai elemzések is megerősítették a két csoport genetikai kapcsolatát. Ezek erősítik azt a régészeti feltételezést, hogy a Bolsije Tyigani temetőt a nyugatra vándorlást követően keleten maradt és a volgai bolgár területekre húzódott magyar népesség használta, a csijaleki kultúrába sorolt temetőkben (részben) ennek a népességnek a leszármazottait találjuk, amelyeket főleg a Guljukovo temető esetében megállapított radiokarbon kormeghatározás alapján a Julianus által a 13. században megtalált keleti magyarsággal azonosíthatunk.

A honfoglalók esetében az anyai vonalak összetétele leginkább a mai tatárokhoz, míg az apai vonalaké a modern baskírokéhoz hasonló. Az anyai vonalakat elemezve, a detektált kelet-eurázsiai eredetű komponens alapján Neparácski Endre és kollégái kapcsolatot feltételeztek a poltavai, potapovi és szrubnaja kultúrák (sztyeppi bronzkori kultúrák, összefoglalóan: Kr. e. 2800–1200), valamint a szkíta (sztyeppi vaskori csoportok, Kr. e. 700 – Kr. u. 250) és a hun népek (sztyeppi hun periódus, Kr. u. 4–6. sz.) képviselői, illetve a honfoglaló magyarság között (NEPARÁCSKI ET AL. 2018). Azonban a széles időrend miatt ezen bronz-, vas- és hunkori csoportokkal detektált kapcsolatok valószínűleg inkább közvetettek.

Az apai vonalak eredetét Fóthi Erzsébet és munkatársai a Bajkál-tótól az Altaj-hegységig terjedő területre, a Nyugat-Szibériától a Dél-Urálig tartó régióra, illetve a Fekete-tenger és az Észak-Kaukázus térségére vezették vissza. A leszármazási vonalakhoz rendelhető időbeliség hiánya miatt ebben az esetben sem feltétlenül beszélhetünk közvetlen eredetről. Ezek az eredmények azonban csupán a gazdag melléklettel temetkező „elit” genetikai elemzésén alapultak. Maár Kitti és munkatársai publikációja óta nagyszámú adatot ismerünk az ún. „köznép” köréből is, akik sírjaiban, temetőiben nem találtak jellegzetes tárgyi mellékleteket, vagy sokkal kisebb arányban. A korábbi régészeti szakirodalomban többnyire a „köznép” fogalommal illetett sírok genetikai összetétele az „elit” összetételétől eltér, jobban hasonlít más közép-európai népekéhez és a mai magyarságéhoz is, viszont azonosíthatók benne olyan elemek, melyek az „elit” körében is megtalálhatóak voltak, és amelyek a kelet-eurázsiai eredetre utalnak. A genetikai analízisek ma már többnyire nem a régészetiileg is vitatott elit és köznép kategóriákkal operálnak, hanem a Kárpát-medencei 10–12. századi temetők vizsgálata során közreadott adatokat a Kovács László által kidolgozott temetőtipológiai rendszer alapján (KOVÁCS 2013; MAÁR ET AL. 2021; SZEIFERT ET AL. 2022).

Az archeogenetikai vizsgálatok arra mutattak rá a keleti antropológiai/biológiai kapcsolatok nyomán, hogy a feltételezett őshazából való korai magyar elvándorlás és a 10. századi honfoglalók között nagyjából 100–120 év időrendi távolság lehetséges a biológiai kapcsolatok variabilitása nyomán számolható időrendi szabályszerűségek alapján. A szakonyi kiscsaládi temető sírjainak fele genetikai/biológiai értelemben szinte identikus az Ujelgi temető számos egyedének jellegzetességeivel. A Szubbotci-típusú lelőhelyek esetében az uráli, de még a szibériai szrosztki hatás is kimutatható volt, illetve felmerült a kazároktól csatlakozott kabarok kimutatásának lehetősége is jó pár közép-ázsiai eredetű genetikai adatsor nyomán. A honfoglalók létszámát nagyjából 100.000 főre becsüli a bioarcheológiai kutatás (hasonlóan a történetihez), ami a helyben talált alapnépesség kb. 10%-a lehetett. Érdekes megfigyelés, de a legutóbbi kutatások ugyanakkor nem mutattak ki jelentős késő avar (kori) kontinuitást sem. Végül pedig talán legjelentősebb őstörténeti eredményét az archeogenetika abban érte el, hogy a mai Tatár földön sikerült azonosítani a keleten maradt magyarokat (*Magna Hungaria*) a 10–14. századi csijaleki (a szakirodalomban rögzült pontatlan alak: csijaliki kultúra) régészeti műveltség temetkezéseiben (10. kép).

- AFANASZJEV 2001: Афанасьев, Г. Е.: Где же археологические свидетельства существования Хазарского государства? *Российская археология* 2001:2, 43–55.
- BÁLINT 1975: Bálint Cs.: A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól (On the Avar and Hungarian relations of the Saltovo-Mayak culture). *Archaeologiai Értesítő* 112 (1975) 52–63.
- BÁLINT 1989: Bálint Cs.: *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*. Wien–Köln 1989.
- BELAVIN-IVANOV-KRILASZOVA 2009: Белавин, А. М. – Иванов, В. А. – Крыласова, Н. Б.: *Угры в Предуралья в древности и средние века*. Уфа 2009.
- BOKIJ-PLETNYOVA 1989: Bokij N. M. – Pletnyova Sz. A.: Nomád harcos család 10. századi sírjai az Ingul folyó völgyében (Gräber einer nomadischen Kriegerfamilie aus dem 10. Jh. im In-gul-Flußtal). *Archaeologiai Értesítő* 116 (1989) 86–98.
- BOLLÓK 2015: Bollók Á.: *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében Formátörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez (The Ornamental Vocabulary of the Tenth Century in the Carpathian Basin. Form-historical Studies in the Decorative Arts of the Hungarian Conquest Period)*. Budapest 2015.
- BOTALOV 2013: Боталов, С. Г.: Некоторые аспекты уральской мадьярской проблемы. In: *II-й Международный Мадьярский симпозиум: сборник научных трудов*. Отв. ред.: Боталов, С. Г. – Иванова, Н. О. Челябинск 2013, 139–167.
- BOTALOV 2017: Боталов, С. Г.: Погребальный комплекс Уелги и некоторые наблюдения на предмет угорского и мадьярского культурогенеза (A Dél-Urál a 6–11. században. Észrevételek az ugor és a magyar népesség anyagi műveltségének kialakulásával kapcsolatban). In: *Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom 2014. november 4–6. 2. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 3.2. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.2. Főszerk.: Türk A. Budapest-Esztergom 2017, 267–334. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2017.3.2_13*
- BOTALOV-TÜRK 2025 in print: Боталов, С. Г. – Türk, A.: *Уелги. Коллективная монография*. Челябинск–Будапешт 2025.
- SÍVIN 2018: Цыбин, М. В.: Среднее Подонье в IX–X вв. Археологический контекст Воробьевского погребения (A Középső-Don-vidék a 9–10. században. A vorobjovkai sír régészeti kontextusa). In: *III-й Международный мадьярский симпозиум по археологии. Будапешт, 6–10 июня 2016 г. (3. Nemzetközi Korai Magyar Történeti és Régészeti Konferencia. Budapest, 2016. június 6–10)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 12. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 6. Ред.: Türk A. – Зеленков, А. С. Budapest 2018, 335–346. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2018.6_20
- CSÁKY ET AL. 2020: Csáky, V. – Gerber, D. – Szeifert, B. – Egyed, B. – Stégmár, B. – Botalov, S. G. – Grudochko, I. V. – Matveeva, N. P. – Zelenkov, A. S. – Sleptsova, A. V. – Goldina, R. D. – Danich, A. V. – Mende, B. G. – Türk, A. – Szécsényi-Nagy, A.: Early Medieval Genetic Data from Ural

Region Evaluated in the Light of Archaeological Evidence of Ancient Hungarians. *Scientific Reports* 10(2020) 19137. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-75910-z>

CSÁKY ET AL. 2020a: Csáky, V., Gerber, D., Szeifert, B. és mtsai. 2020a. „Early Medieval Genetic Data from Ural Region Evaluated in the Light of Archaeological Evidence of Ancient Hungarians”. *Scientific Reports* 10, 19137. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-75910-z>

DEMINGER–TÜRK–JAKAB 2020: Deminger Cs. – Türk A. – Jakab A.: Adatok a 10. századi hagyatékok uráli-altaji (Szrosztki-kultúra) kapcsolató tárgytipusainak értékeléséhez. A honfoglalás kori csavart szájas zablák. In: *Hadak útján – A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXX. konferenciája 2021. november 11-13., Székesfehérvár. Absztraktkötet.* Szerk.: Kulcsár M. et al. Székesfehérvár 2021, 29–30.

ERDÉLYI 2008: Erdélyi I.: *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei.* Budapest 2008.

FODOR 1975: Fodor I.: *Verecke híres útján a magyar nép őstörténete és a honfoglalás.* Budapest 1975.

FODOR 1977: Fodor I.: Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet. In: *Magyar Őstörténeti Tanulmányok.* Szerk.: Bartha A. et al. Budapest 1977, 79–114.

FODOR 2015: Фодор, И.: *Венгры: древняя история и обретение Родины.* Пермь 2015.

FODOR ET AL. 1996: Fodor I. – Diószegi Gy. – Legeza L.: *Őseink nyomában. A vándorló, honszerző és kalandozó magyarok képes krónikája.* Budapest 1996.

GÁLL 2013: Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10-11. századi temetői (10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat).* Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6. Szeged–Budapest 2013.

GERBER ET AL. 2019: Gerber D. – Csáky V. – Mende Balázs G. – Szeifert B. – Egyed B. – Szécsényi-Nagy A. – Türk A.: Betekintés az Urál vidéki népességek első évezredbeli genetikai összetételébe. In: *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. 29th Conference of young scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest. Absztraktkötet.* Szerk.: Sudár B. – Türk A. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 15. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 7. Budapest 2019, 97–99.

GRUDOSKO 2020: Грудочко, И. В.: *Курганы с «усами» Эпоха поздней древности и раннего средневековья урало-казахстанских степей (IV–VII вв. н. э.) (Kurgans with 'moustache'. The epoch of the late prehistory and Early Middle Ages of the Ural-Kazakhstan steppes [4th–7th AD]).* *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 16. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 9. Budapest 2020.

GYURIS ET AL. 2025 in print: Gyuris B. – Vyazov, L. – Türk, A. – Flegontov, P. – Szeifert, B. – Langó, P. – Mende, G. B. – Csáky, V. – Reich, D. – Szécsényi-Nagy, A. et al.: Long shared haplotypes identify the Southern Urals as a primary source for the 10th century Hungarians. *bioRxiv* 2024 doi: <https://doi.org/10.1101/2024.07.21.599526>

HARANGI–TÜRK 2023: Türk, A. – Harangi, F.: A Unique Type of Silk in the Archaeological Heritage of the Hungarian Conquest Period and Some Remarks on the Use of Silk. *Slovenská archeológia – Supplementum* 3. Holeščák/J. Zábojník (eds.): *Medieval Stories. In Honor of Gabriel Fusek.* Nitra 2023, 169–185. <https://doi.org/10.31577/slovarch.2023.suppl.3.12>

IVANOV 1999: Иванов, В. А.: *Древние угры-мадьяры в Восточной Европе*. Уфа 1999.

KAZAKOV 2013: Казаков, Е. П.: Мадьяры и волжские болгары: этапы взаимодействия. In: *II-й Международный Мадыарский симпозиум: сборник научных трудов*. Отв. ред.: Боталов, С. Г. – Иванова, Н. О. Челябинск 2013, 173–181.

KENÉZ ET AL. 2019: Kenéz Á. – Zágorkhidi Czigány B. – Türk A.: Tiszakürt-Sziki-Kisfölkék 32. objektum honfoglalás kori sír. Adatok a 10. századi hurkos végű bronzdrótok érékeléséhez, valamint a lovaglőostorok és fémszerelkes faedények elkülönítéséhez a korszak hagyatékában. In: *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. (29th Conference of young scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest). Absztraktkötet*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 15. Magyar Őstörténeti Támacsoport Kiadványok 7. Szerk.: Sudár B. – Türk A. Budapest 2019, 59–67.

KESZI 2017: Keszi, T.: Levedia, the egg of Columbus and what follows. *Az Intercisa Múzeum Évkönyve 2* (2017) 29–55.

KLIMA 2020: Klima L.: *Válogatott rénhíreim. Tudásmorzsák a finnugor kultúra és történelem világából*. Budapest 2020.

КОМАР 2011: Комар, А.В.: Древние мадьяры и Етелькеза: перспективы исследований. In: *Мадыары в Середньому Подніпров'ї. Археологія і давня історія України 7*. Гол. ред.: Скорий, С. А. Київ 2011, 21–78.

КОМАР 2018: Комар, А.: *История и археология древних мадыар в эпоху миграции (A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei)*. Ред.: Türk, A. – Budai, D. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11. – Magyar Őstörténeti Támacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018.

KOVÁCS 2003: Kovács, L.: Beregszász-Birka: Beiträge zu den Mützen mit Blechspitze des 10. Jahrhunderts. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 54 (2003) 205–241.

KOVÁCS 2013: Kovács L.: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői, kitekintéssel az előzményekre. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei*. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 511–604.

KRYLASZOVA ET AL. 2014: Krylaszova, N. B. – Belavin, A. M. – Türk A.: Újabb adatok a honfoglalás kori tarsolyok és tűzkészégek klasszifikációjához Volga–Káma-vidéki analógiáik fényében (The classification of Conquest period purses and tinder sets in the light of analogies from the Volga-Kama region). In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Opitz Archaeologica 6. MTA BTK MÓT Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk. A. Budapest 2014, 457–496.

KVITNYICKIJ ET AL. 2020: Квитницкий, М. В. – Тюрк, А. – Тельнов, Н. П. – Лысенко, С. Д. – Сеника, В. С.: Два венгерских погребения IX века в Дунай-Днестровских степях (Hungarian Graves of the 9th Century in the Danube-Dniester Steppes). *Stratum plus* 2020:5, 329–340.

KVITNYICKIJ ET AL. 2021: Квитницкий, М. В. – Тельнов, Н. П. – Лысенко, С. Д. – Сеника, В. С. – Разумов, С. Н. – Сеника, В. С. – Тюрк, А.: Ранневенгерское погребение у с. Фрумушика в Среднем Поднестровье (Early Hungarian Grave near Frumușica Village in the Middle Dniester Region). *Stratum plus* 2021:5, 345–370.

- LEZSÁK 2019: Lezsák G.: Beszámoló az Anapa (Oroszország) melletti magyar-oroszl régészeti feltárásról. <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/minden-hir-hu/beszamolo-az-anapa-oroszorszag-melletti-magyar-orosz-regeszeti-feltarasrol>
- LORAN 2007: Лопан, О. В.: Средневековые глиняные подвесные котлы с внутренними ручками-ушками. In: *Средневековые древности Дона. Материалы и исследования по археологии Дона*. 2. Ред.: Гугуев, Ю. К. Москва–Иерусалим 2007, 240–311.
- MAÁR 2021: Maár, K. – Varga, G. – Kovács, B. et al. 2021: „Maternal Lineages from 10–11th Century Commoner Cemeteries of the Carpathian Basin”. *Genes* 12 (3): 460. <https://doi.org/10.3390/genes12030460>
- МАТЕВЕЈЕВА 2019: Матвеева, Н. П.: Некоторые проблемы изучения средневековой археологии лесостепной зоны Приуралья и Зауралья в свете формирования мадьяр. *Ab Origine. Археолого-этнографический сборник* 10 (2019) 24–43.
- МАТЕВЕЈЕВА ET AL. 2021: Матвеева, Н. П. – Дрёни, Г. – Зеленков, А. С.: Проблемы изучения происхождения мадьяр (по урало-сибирским материалам раннего средневековья). *Российская археология* 2021:2, 147–166.
- NEPARÁCZKI ET AL. 2018: Neparáczki, E. – Maróti, Z. – Kalmár, T. et al.: Mitogenomic Data Indicate Admixture Components of Central-Inner Asian and Srubnaya Origin in the Conquering Hungarians”. *PLOS ONE* 13 (10): e0205920. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0205920>.
- PLETNYOVA 1999: Плетнёва, С. А.: *Очерки хазарской археологии*. Москва–Иерусалим.
- RÉVÉSZ 1998: Révész L.: Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján (Geschitspunkte zur Bestimmung der Chronologie der landnahmezeitlichen Funde Aufgrund der östlichen Analogien). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 523–532.
- RÉVÉSZ 2020: Révész L.: *A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig (Regional features of the 10–11th century cemeteries from the Eastern Carpathians to the Danube)*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 13. Szeged–Budapest 2020.
- RJABCEVA–RABINOVICS 2018: Рябцева, С. – Рабинович, Р.: Древности венгерского круга IX–X вв. Пруто-Днестровского региона (Предметы торевтики и ювелирные украшения) (A Prut–Dnyeszter régió 9–10. századi magyar jellegű hagyatéka [A fémművesség és az ötvösművészet tárgyai]). In: *III-й Международный мадьярский симпозиум по археологии. Будапешт, 6–10 июня 2016 г. (3. Nemzetközi Korai Magyar Történeti és Régészeti Konferencia. Budapest, 2016. június 6–10)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 12. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 6. Ред.: Türk, A. – Зеленков, А. С. Budapest 2018, 429–464. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2018.6_24
- RÓNA-TAS 1996: Róna-Tas A.: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest 1996.
- SCSERBAKOVA–TASCSI–TYELNOV 2008: Щербакова, Т. А. – Тащи, Е. Ф. – Тельнов, Н. П.: *Кочевнические древности Нижнего Поднепровья (по материалам раскопок кургана у г. Слободзея)*. Археологическая библиотека 4. Кишинёв 2008.

SOMOGYI–TÜRK 2023: Шомодьи, П. – Тюрк, А.: Новые радиоуглеродные данные о времени венгерского завоевания. Байесовская модель и возможные генетические связи индивидов из погребений III/11 и II/52 в Карош-Эперьешсег (New Radiocarbon Data to the Timeline of the Hungarian Conquest. Bayesian model and possible genetic connections of the deceased from Graves III/11 and II/52 in Karos-Eperieszsög). *Stratum plus* 5 (2023) 289–306. DOI: <https://doi.org/10.55086/sp235289306>

SZINYIKA ET AL. 2019: Sinica, V. – Telnov, N. – Kvitnytskyi, M: Венгерские памятники IX – первой половины X в. в Северо-Западном Причерноморье (Archaeological sites of the Subbotsy horizon [legacy of the 'Etelkoz'] in the Northwest Black Sea Region [9–10th cc.]). In: *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. (29th Conference of young scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest). Absztraktkötet. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 14. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Östörténeti Témacsoport Kiadványok 7. Szerk.: Sudár B. – Türk A. Budapest 2019, 7–10.*

SÁNDOR 2014: Sándor K.: Vámbéry Ármin és a török-magyar nyelvcsere. *Iskolakultúra* 2014:2, 76–86.

SZEIFERT ET AL. 2018: Szeifert, B. – Csákyová, V. – Stégmár, B. – Gerber, D. – Egyed, B. – Botalov, S. G. – Goldina, R. D. – Danich, A. V. – Mende, B. G. – Türk, A. – Szécsényi-Nagy, A.: Maternal Genetic Composition of Early Medieval Populations Lived in the Cis- and Trans-Ural and Volga-Kama Regions (Результаты палеогенетических исследований материнской линии ДНК раннесредневековых популяций Зауралья, Приуралья и Волго-Камья в связи с проблемой венгерского этногенеза). In: *Материалы IV Международного Мадьярского симпозиума. Казань–Болгар, 15–19 октября 2018 г.* Археология евразийских степей 6. Глав. ред.: Ситди-ков, А. Г. Казань 2018, 202–222.

SZEIFERT ET AL. 2019: Szeifert B. – Csáky V. – Gerber D. – Egyed B. – Stégmár B. – Mende B. G. – Türk A. – Szécsényi-Nagy A.: Korai magyarsággal kapcsolatba hozható oroszországi lelőhelyek csontanyagának archeogenetikai vizsgálata. In: *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. (29th Conference of young scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest.) Absztraktkötet. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 14. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Östörténeti Témacsoport Kiadványok 7. Szerk.: Sudár B. – Türk A. Budapest 2019, 100–103.*

SZEIFERT ET AL. 2022: Szeifert B. – Türk A. – Gerber D. – Csáky V. – Langó P. – Sztaszenkov, D. A. – Botalov, Sz. G. – Sztigyikov, A. G. – Zelenkov, A. Sz. – Mende B. G. – Szécsényi-Nagy A.: A korai magyar történelem régészeti és archeogenetikai kutatásának legfrissebb eredményei Nyugat-Szibériától a Középső-Volga vidékéig (Archaeological and genetic data from the Early Medieval cemeteries of the Volga and Ural region). *Archaeologiai Értesítő* 147 (2022) 33–74. <https://doi.org/10.1556/0208.2022.00031>

SZEIFERT ET AL. 2022a: Szeifert, B., Gerber, D., Csáky, V. et al. 2022a. „Tracing Genetic Connections of Ancient Hungarians to the 6th–14th Century Populations of the Volga-Ural Region”. *Human Molecular Genetics* 31 (19): 3266–80. <https://doi.org/10.1093/hmg/ddac106>

SZTASENKOV 2009: Сташенков, Д. А.: Памятники мадьярского круга в Самарском Поволжье. In: *Международный конгресс средневековой археологии Евразийских степей*

Конференция «Идель-Алтай: истоки евразийской цивилизации». Отв. ред.: Хузин, Ф. Ш. Казань 2009, 228–229.

SZTASENKOV 2020: Сташенков, Д. А.: *Древние венгры и их окружение в Самарском Поволжье. Каталог археологических коллекций*. Самара 2020.

TAKÁCS 2005: Takács M.: Kézművesség az Árpád-korban (Das Handwerk in der Árpádenzeit). In: *A magyar kézművesipar története*. Ed.: Szulovszky J. Budapest 2005, 72–85.

TÓTH 1998: Tóth S. L.: *Levediától a Kárpát-medencéig*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14. Szeged 1998.

ZELENKOV 2019: Зеленков, А. С.: О статусе псевдокушнаренковской керамики в археологическом контексте Западной Сибири в раннего средневековья. *Ab Origine. Археолого-этнографический сборник* 10 (2019) 24–43.

ZELENKOV 2022: Зеленков, А. С.: Кушнаренковская культура или псевдокушнаренковский тип керамики в Тоболо-Иртышье? (Kusnarenkovói kultúra vagy pszeudokusnarenkovói kerámiatípus a Tobol és az Irtis mentén). In: *Hadak útján. A népvándorlaskor kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. 1. (29th Conference of scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019 1)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 24.1. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4.1. Főszerk.: Türk A. Budapest 2022, 55–72. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2021.4.1_05

ZIMONYI 1996: Zimony I.: A 9. századi magyarokra vonatkozó arab források. A Dzsaháni-hagyomány. In: *A honfoglalás kor írott forrásai*. Szerk.: Kovács L. – Veszprémy L. Budapest 1996, 49–59.

ZIMONYI 2014: Zimony I.: *A magyarság korai történetének sarokpontjai*. Budapest 2014.

A SZERZŐ FONTOSABB NEMZETKÖZI PUBLIKÁCIÓI AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁBAN (PhD 2011–)

Вязов, Л. А. – Дьюриш, Б. – Комар, О. – **Тюрк, А.**: Культурная и популяционная динамика в Приуралье: история формирования раннесредневековых мадьяр в свете недавних археогенетических исследований (Cultural and Population Dynamics in the Ural Region: Insights into the Early Medieval Magyar Formation from Recent Archaeogenetic Research). *Stratum plus* 2024 №5 (2024) 49–74. <https://doi.org/10.55086/sp2454974>

Somogyi, P. – **Türk, A.**: Relations between the Carpathian Basin and the Dniester Region in the 9th-10th Centuries in the Light of the New Radiocarbon Data to the Timeline of the Hungarian Conquest: A Bayesian Model of Grave III/1 of Karos-Eperjesszög with Consideration to Its Possible Connections with Grave II/52. *Oriental Studies* 17 (2024:3) 551–569. <https://doi.org/10.22162/2619-0990-2024-73-3-551-569>

Türk, A.: New results and ideas of the archaeological research on early Hungarian history in the eurasian context (Новые результаты и идеи археологических исследований ранней истории

мадьяров в евразийском контексте). *Поволжская археология* 1 (47) 2024, 234–247. <https://doi.org/10.24852/pa2024.1.47.234.247>

Türk, A.: History the archaeological background of Hungarian prehistory. In: Szentpétery, J. (ed.): *Psalmus Hungaricus. A Hungarian Cultural History. Volume I: From the Beginnings to 1526. Chapter 1: Hungarian Prehistory and the Foundation of the State (From the Beginnings to 1038)*. Budapest 2023, 16–20. ISBN 978-963-416-360-2

Никитина, Т. Б. – **А. Тюрк** – Б. Янчик: Сумочка из погребения 8 Красногорского могильника. Исторический аспект. (Sabretache from the burial 8 of the Krasnogorsk burial ground. Historical aspect). *Поволжская археология* 42 (2022:4) 137–158. <https://doi.org/10.24852/pa2022.4.42.137.158>

Bea Szeifert – Dániel Gerber – Balázs Egyed – Ayrat G. Sitdikov – Ilgizar R. Gazimzyanov – Elizaveta V. Volkova – Balázs Gusztáv Mende – **Attila Türk** – Anna Szécsényi-Nagy: Bioarchaeological analysis of Bolshie Tigani cemetery in context of Hungarians' early history. In: Халиков А.Х.: *Великая Венгрия между Волгой и Уралом*. Отв. ред.: Ситдилов, А.Г. Археология евразийских степей 27. Казань 2022, 132–141. ISBN 978-5-6049094-1-6

М. В. Квитницкий – Н. П. Тельнов – **А. Тюрк**: Древневенгерское погребение у с. Глиное на левобережье Нижнего Днестра (Ancient Hungarian Grave near Glinoe Village on the Left Bank of the Lower Dniester). *Stratum plus. Археология и культурная антропология*. 2022:5, 303–318. <https://doi.org/10.55086/sp225303318>

Тюрк, А.: Возможности и перспективы археологических исследований ранней истории и угров-мадьяров. In: *Археологическое наследие Урала: от первых открытий к фундаментальному научному знанию (XX Уральское археологическое совещание). Материалы Всероссийской научной конференции с международным участием. 25–29 октября, 2016 г.* Ред.: Голдина, Р. Д., et al. Ижевск 2016, 268–272.

Türk, A.: Towards a Classification of Grave Types and Burial Rites in the 10th–11th Century Carpathian Basin (Some Remarks and Observations). In: Doncheva-Petkova, L. – Balogh, Cs. – Türk, A. (eds.): *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 1. Sofia-Piliscsaba 2014, 137–156.

Türk, A.: Archäologische Daten zu einigen Details der Taschen- und Feuergerätfunde des 10. Jahrhunderts im Karpatenbecken im Spiegel ihren osteuropäischen Analogien (Archeologické pramene k niektorým konštrukčným prvkom taštičiek a k predmetom na zakladanie ohňa z 10. storočia z územia Karpatskej kotliny vo svetle východoeurópskych analógií). *Slovenská archeológia* 61:1 (2013) 177–198.

Türk, A.: Zu den osteuropäischen und byzantinischen Beziehungen der Funde des 10.–11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. In: Tobias B. (Hrsg.): *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie, und Methodik*. Mainz 2012, 3–28.

A SZERZŐ FONTOSABB HAZAI PUBLIKÁCIÓI AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁBAN (PhD 2011–)

Monográfia

Türk A.: *Az Uráltól a Kárpátokig. Régészet és korai magyar történelem (From the Urals to the Carpathians. Archaeology and history of early Hungarians)*. Középkortörténeti Könyvtár 30. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 8. Szeged–Budapest 2023. <https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2023.8>

Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 4. – MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 4. Budapest 2015. ISBN 978-963-9911-80-2; HU-ISSN 2064-8162

Szakkikkek

Türk A.: A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban. In: *Magyar Őstörténet – Tudomány és hagyományörzés*. Szerk.: Sudár B. – Szentpéteri J. – Petkes Zs. – Lezsák G. – Zsidai Zs. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Budapest 2014, 19–30.

Türk A.: Régészeti eredmények a magyar őstörténet kutatásában, lehetséges nyelvészeti vonatkozásokkal (Latest results of the archaeology on the early history of Hungarians, with possible linguistic evidences). *Magyar Nyelv* 2023;4, 385–402. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2023.4.385>

Türk A.: A korai magyar történelem régészeti és bioarcheológiai kutatásának legújabb eredményei napjainkban. In: *Korok, kultúrák, lelőhelyek. A Tornyai János Múzeum 2021/2022. évi régészeti előadásainak kiadványa*. Szerk.: Csányi V. Hódmezővásárhely 2022, 59–94.

Türk A. – Flesch M. – Strohmayer Á. – Fjodorov, O. V.: A karosi honfoglalás kori temetők viselettörténeti és archeometriai kutatásainak újabb eredményei (Новые находки из деревни Карош в контексте истории изучения костюма и археометрии эпохи завоевания родины). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 60 (2021) 47–79.

Türk A.: A régészet szerepe és eredményei a korai magyar történelem kutatásában (The Role of Archaeological Research and its Findings in Studies on the Early History of the Hungarians). *Magyar Tudomány* 182(2021) S1, 129–141. <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.S1.13>

Türk A.: Őstörténet és régészet. In: *Keleti hatások és motívumok a magyar művészetben*. A Magyar Művészeti Akadémia Konferenciafüzetei. Szerk.: Sipos J. Budapest 2019, 257–280.

Türk A. – Langó P.: Régészeti adatok a honfoglalás kori sírokban fennmaradt lómaradványok klaszifikációjához. In: „...ugy irhassak mint volt”. Ünnepi tanulmányok a 65 esztendő Tóth Sándor László tiszteletére. Szerk.: Bagi Z. P. Győr–Szeged 2019, 55–74.

Türk A.: A honfoglalás kori régészeti hagyatékek keleti kapcsolatrendszeréről. *Rubicon* 2016/7, 12–17.

Türk A.: A Kárpátoctól keletre: a korai magyarság régészeti kutatása az utóbbi évtizedekben. In: *A honfoglalók viselete*. Szerk.: Sudár B. – Petkes Zs. Magyar Östörténet 1. Budapest 2014, 27–35.

Türk A.: A korai magyar történet kutatásának új régészeti programja. *Magyar Régészet. Online Magazin*. 2012 Nyár. http://www.magyarregeszet.hu/wpcontent/uploads/2012/08/Turk_12Ny_0814.pdf

A SZERZŐ FONTOSABB NEMZETKÖZI ELŐADÁSAI
AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁBAN

(PhD 2011–)

Новые результаты исследования художественного метала древневенгерского наследства (X. в.) в Карпатском бассейне. Технологический аспект.

Древности поволжских финнов. Joskar-Ola 2019. december 5–6.

Latest archaeological results on the origin of the Hungarian people in the Eurasian context (by the material culture)

IV International Congress of Archeology of the Eurasian Steppes “Nomadic Empires of Eurasia in Archaeological and Interdisciplinary studies”, dedicated to the 100th anniversary of the Russian academic archeology. September 16–21, 2019, Russia, Ulan-Ude, IMBT SB RAS

Typology of the archaeological textile finds from the Hungarian Conquest Period (10th century AD) in the Carpathian Basin and their historical context

4th International Symposium of the International Association for the Study of Silk Road Textiles. September 21–29 October 1. 2019. Russia, Kislovodsk

Восточноевропейские корни-отношение археологического наследства древних мадьяр в Карпатской котловине (X в.) на фоне новых результатов исследований

IV Международного Мадьярского симпозиума. Казань-Болгар, 15–19 октября 2018 г.

Problems of the Ethnogenesis of Magyars. New finds – Old questions

1st International Russian-Hungarian archaeological school: Archaeological Evidence of Eurasian Nomads. Tyumen 7/8/2017.

Возможности и перспективы археологических исследований ранней истории Угры-мадьяров
Археологическое наследие Урала: от первых открытий к фундаментальному научному знанию (XX Уральское археологическое совещание). 25–29 октября, 2016 г. Ижевск

Актуальные вопросы археологии древневенгерской проблематики в Восточной Европе

Первый Молдо-Венгерский Археологический Круглый Стол, посвященный вопросам Раннего Средневековья Восточной Европы. 10 июня 2015.

A SZERZŐ FONTOSABB NEMZETKÖZI ELŐADÁSAI
AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁBAN

(PhD 2011–)

A korai magyar történelem régészeti kutatásának legújabb eredményei és lehetséges nyelvészeti vonatkozásai

Magyar Nyelvtudományi Társaság: A korai magyar történelem régészeti kutatásának legújabb eredményei és a magyar nyelv történetének kapcsolata, illetve kölcsönhatása kerekasztal konferencia. 2023. május 30.

A honfoglaló magyarok kapcsolatrendszere az Uráltól a Kárpát-medencéig

Árpád népe – A magyar honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Szentendre, 2023. április 13–15.

A Közép-Volga, az Elő-Ural és a Dél-Ural felé mutató elemek a Szubbotci típusú régészeti leletanyagban

Furor Normanorum II: Kelet-Európa szekció: Baskírok és magyarok – találkozások és elválások. Interdiszciplináris Online tudományos konferencia a PPKE Régészettudományi Intézetének szervezésében 2022. szeptember 22–23.

Magyar nyomok a Dél-Ural és Káma-vidék kora középkori régészeti hagyatékában

Párhuzamos történetek. Interdiszciplináris magyar őstörténeti konferencia a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetében. Budapest 2020. november 11–13.

Perspektívák a honfoglalás kori hagyaték keleti kapcsolatrendszerének kutatásában a természettudományos módszerek szemszögéből.

„Hadak útján” Népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXII. Konferenciája. Visegrád 2012. október 18–19.

turk.attila_267_24

JEGYZETEK

turk.attila_267_24